

7. De 'Meijster' toren

Teun Juk

"*Nou zai ik noar mien dōrp van vrouger om,
noar widde toren, wachter over t laand*"¹

Inleiding

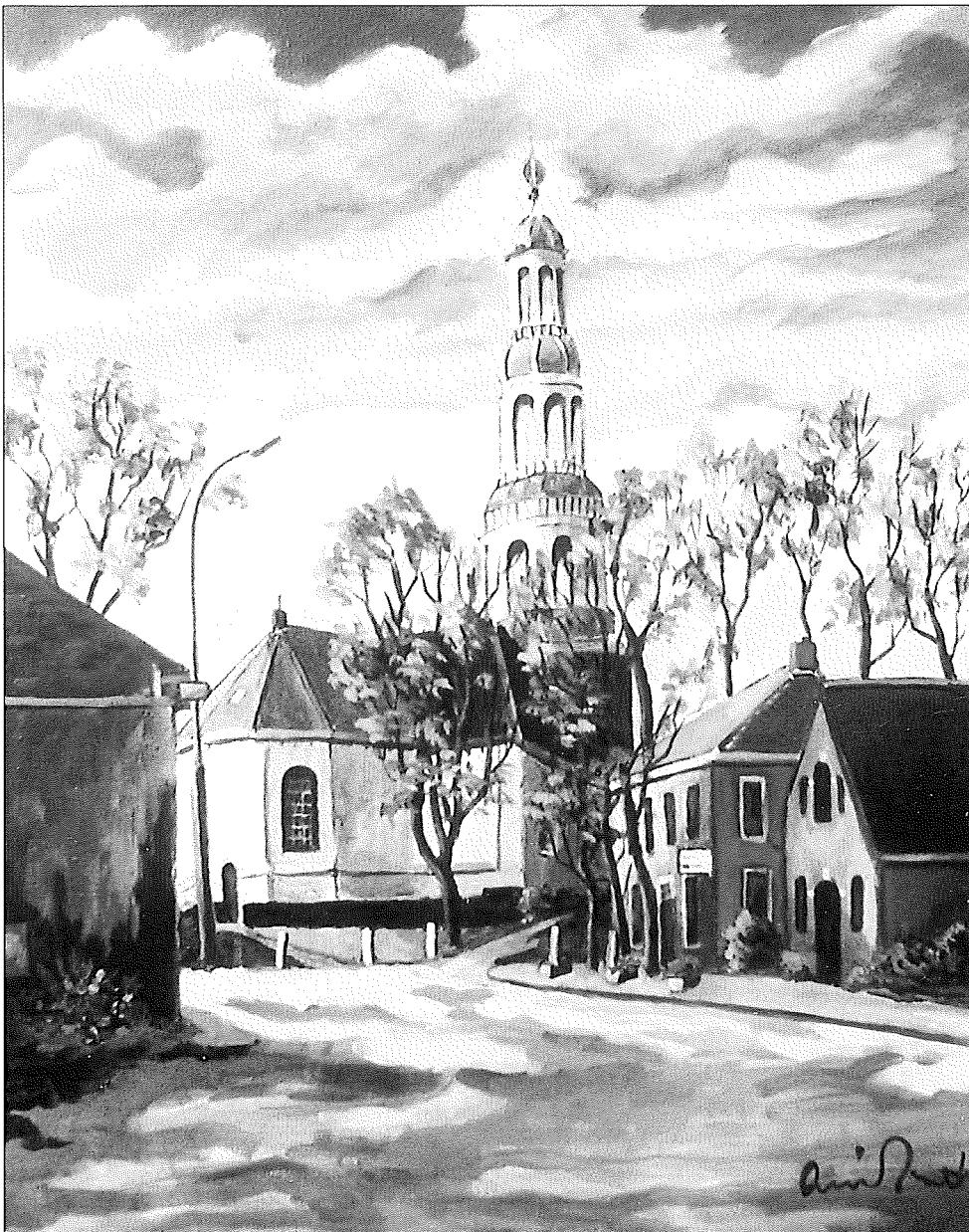
De toren van de Hervormde kerk is ongetwijfeld het meest in het oog springende bouwwerk van Uithuizermeeden. Slank, sierlijk en statig verheft de blauw-witte toren zich boven de 13de eeuwse dorpskerk. Van grote afstand kunnen we hem al aanschouwen. Circa 48,5 meter hoog is hij gezichtsbepalend voor het dorp.

De twee regels uit het gedicht Torenbuurt van Peter Visser vertellen dat het zien van een toren -in dit geval de Meijster toren- een gevoel van weemoed, eigenheid en herkenning oproept. Een echte Meijster (inwoner van Uithuizermeeden) identificeert zich met zijn toren.

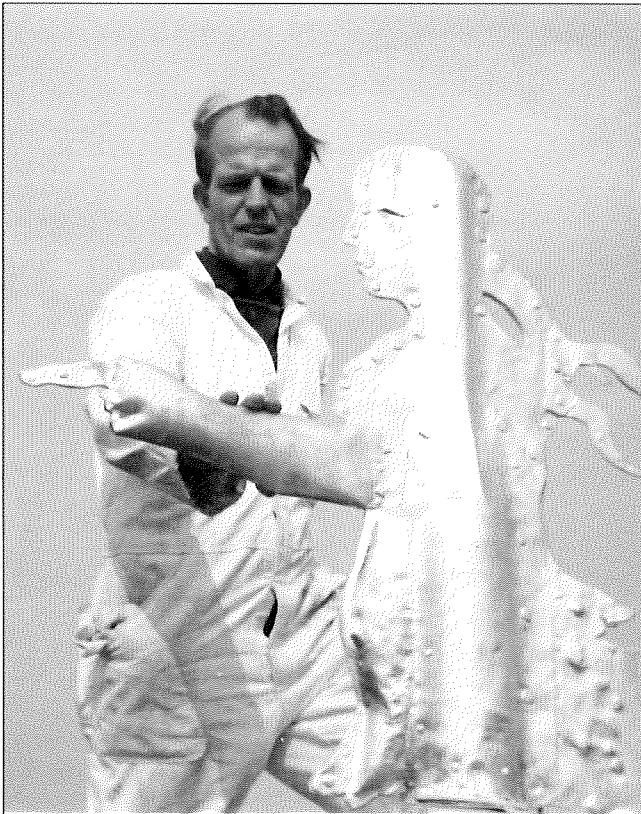
Er zijn echter tijden geweest dat het silhouet van de toren aan de horizon ontbrak. In de eerste plaats de tijd die vooraf ging aan de bouw van de toren in de jaren 1717-1726. In de tweede plaats de tijd die ligt tussen de torenbrand van 1896 en de wederopbouw in 1897. Dankzij de veerkracht van het toenmalige kerkbestuur is de toren opnieuw opgebouwd en kunnen we hem ook nu nog aanschouwen.

Zelf bracht ik mijn jeugd door onder de klokslag van de 'Meijster' toren. Vanuit onze achterkamer zag ik hem elke dag. Zijn klokslag 12 gaf aan dat het etenstijd was. Met Henk Wieringa, het zoontje van de toenmalige koster, be-

1 Fragment uit het gedicht van Peter Visser, *t Verzegde riek* (Groningen, 1994) 9.

De 'Meijster' toren, een verbeelding door ploegschilder Arie Zuidersma.

Ontmoeting met de zeemeermin. "Wat was zij groot". Op de foto staat schilder Thomas Dam tijdens de restauratie, voorjaar 1971.

klom ik menigmaal de toren. De beklimming die mij het meest heugt was die tijdens de restauratie van 1970-1971. Op een avond mocht ik samen met mijn vader, timmerman Sybrand Veldman en nog een paar anderen de toren beklimmen. De steigertocht bracht ons boven bij de zeemeermin. Wat was zij groot, die van veraf zo klein scheen. We waren nog maar net boven of we hoorden een knal en zagen een flits; het begon te onweren. Het verhaal van de torenbrand van 1896 spookte door ieders hoofd. Het gezelschap stond in een mum van tijd weer op de begane grond. Zo hebben veel Meijsters wel een verhaal over hun toren. Dit hoofdstuk vertelt vooral hoe de tegenwoordige toren van Uithuizermeeden tot stand is gekomen². In het begin was hij een symbool van de politieke macht van de heer van Rensuma, die tevens collator van de kerk was. Nu bewonderen wij hem vooral als een kunstzinnige uiting uit de 18de eeuw en is hij een bindmiddel en herkenningsteken voor de Meijster.

De zadeldaktoeren

Wanneer de eerste toren bij de middeleeuwse Mariakerk is gebouwd weten we niet. Over de bouw zijn geen historische gegevens aan ons overgeleverd. Wat we wel weten is

- 2 Dit hoofdstuk is een bewerking van mijn artikel in Groninger kerken van december 1990. T. Juk, De 'Meister' toren. Bouw en wederopbouw van de toren van Uithuizermeeden, in: *Groninger kerken*, VII (1990) 105-115. Het woord Meister heeft een dubbele betekenis. De toren van Uithuizermeeden, een 'meester' toren.
- 3 J. J. Vredenberg-Alink, *De kaarten van Groningerland. De ontwikkeling van het kaartbeeld van de tegenwoordige provincie Groningen met een lijst van gedrukte kaarten vervaardigd tussen 1545 en 1860* (Uithuizen, 1974).

De kerk en toren van Meden op de kaart van Jacob van Deventer, midden 16de eeuw.

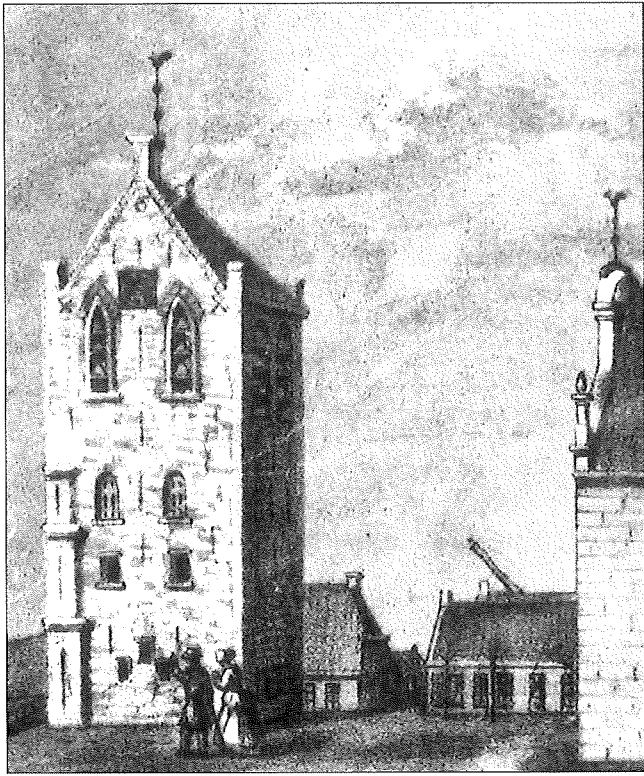
dat het naar alle waarschijnlijkheid een vrijstaande zadeldaktoeren betrof.

De oudste (zeer vage) afbeelding van de toren is te vinden op de 'Frieslandt'-kaart van Jacob van Deventer uit 1545 (uitgegeven 1559). Bij de kerk van Meden staat een toren die hoger is dan het schip van de kerk. Dat zien we ook op de kaart van Christiaan sGrooten uit omstreeks 1582. Hij tekent echter duidelijk een zadeldaktoeren, die echter aan de westkant van de kerk staat. Bartoldus Wicheringe geeft op zijn kaart uit 1616 een beter beeld. Een toren ten noorden van de kerk, met een daarboven uitstekend zadeldak. Op de Coenderskaart van ca. 1675 is de toren min of meer verscholen achter de kerk; alleen de windwijzer is te zien³. In de middeleeuwen hadden de meeste kerken in de provincie Groningen een vrijstaande toren. Veel van deze torens zijn in de 18de en 19de eeuw gesloopt. De toren van Uithuizermeeden was een van de eersten die dit lot onderging. Later volgden de torens van onder andere Oosternieland (1822), Oldenzijl (1829), Usquert (1868) en Eppenhuizen (1882). De torens van bijvoorbeeld Zandeweer, 't Zandt en Zeerijp bleef dit lot bespaard.

Over de bouw en ouderdom van de oude toren weten we niets. De aanschaf van een tweede klok in 1397 maakt het aannemelijk dat de toren er toen al stond. De bouwvallige

Kerk en toren van Zandeweer. In deze toren hangen, net als vroeger in Uithuizermeeden, twee klokken. De middeleeuwse kerk van Uithuizermeeden zal ongeveer even groot zijn geweest als de kerk van Zandeweer.

De oude toren van Usquert voor de afbraak in 1868. Lithografie van J.H. de Weijer naar schilderij van Hendrik Faber. Vermoedelijk had Uithuizermeeden een soortgelijke toren.

oude toren werd na de bouw van de nieuwe in 1734 afgebroken. Voor dat jaar wordt vermeld: "is de oude Toren afgesleten en heeft aan arbeidsloon gekost f.25,70"⁴. Evenals andere torens zal ook deze toren de functie van klokkentoren hebben gehad. Daarnaast was de toren een herkenningpunt en een waarmerk van het dorp. De verbeelding op oude landkaarten getuigt daar van. Ook vestigt de toren de aandacht op het gebouw waar hij bijhoort: de kerk. Verder had de toren twee klokken en een uurwerk. Deze klokken bevonden zich in een boven het kerkdak uitstekend torengedeelte. Door de zo hoog mogelijk aangebrachte galmgaten kon het geluid zich naar alle vier de windstreken verspreiden. Het kerkarchief vertelt dat de oude toren aan de noordzijde van de kerk op het kerkhof stond. Om precies te zijn, circa 30 voeten of 10 Ned. Ellen (=plm. 10 meter) van het noorderkruis af⁵.

Qua vormgeving moet de toren een gelijkenis hebben vertoond met de in 1868 afgebroken toren van Usquert. Bij de afbraak van de oude toren van Uithuizermeeden wordt namelijk opgetekend dat de toren dezelfde gedaante had "als de tegenwoordige toren van Uskwerd"⁶. Een eerdere mededeling in het kerkarchief verwijst naar een bijzondere relatie tussen Uithuizermeeden en Usquert. In 1719 vereerde de kerk van Uithuizermeeden de kerk van Usquert met een geschilderd glas, "verbeeldende de oude Kerk en Toren van de Meeden (welk glas weleer gevonden werd in het koor der kerk)"⁷. Dit glas was in 1799 nog in Usquert aanwezig, maar is nadien helaas verdwenen.

Van de oude Usquerder toren is een aantal oude afbeeldingen bewaard gebleven. Op de afbeeldingen zien we een fraaie losstaande zadeldaktoeren⁸. Wijlen H. Veenstra maakte melding van de vondst van veldkeien in de gracht ten oosten van het kerkhof. Ik vermoed dat deze afkomstig waren van de oude toren. Voor de grondvesten van zware gebouwen werden in de 13de eeuw en ook daarvoor vaak veldkeien van

uiteenlopend formaat gekozen. De fundering van veldkeien werd afgedekt met kleilagen en schelpen⁹.

De torenbouw van 1717-1726

In 1717 gaf Onno Tamminga van Alberda als collator¹⁰ van de kerk van Uithuizermeeden opdracht tot de bouw van een nieuwe toren. Daarmee was deze kerk een van de zes kerken die in het begin van de 18de eeuw een nieuwe toren kregen¹¹. Naar wordt aangenomen is de toren een ontwerp van Allert Meijer, stadsbouwmeester te Groningen¹². Nog in hetzelfde jaar werd met de bouw een aanvang gemaakt. Helaas is de informatie over de planvoorbereiding en -uitvoering schaars; de oudste bescheiden van het kerkarchief zijn verdwenen¹³.

De torenbouw is in 1718 gestaakt vanwege "den verschrikkelijken kerstvloed van 1717." In Uithuizermeeden kwamen 208 mensen om, werden 58 huizen weggespoeld en verdronken 722 koeien, 193 paarden, 61 varkens en 2803 schapen¹⁴. Het gaf geen pas in deze droeve omstandighe-

4 Archief mevrouw D. Boerema-Munting Uithuizermeeden, *Verzameling bijzonderheden betreffende Uithuizermeeden*, 15.

5 Ibidem.

6 Ibidem.

7 Bedoeld wordt het koor van de kerk van Usquert. Het schenken van glazen aan de kerk of een particulier persoon kwam in die tijd regelmatig voor. Onduidelijk is wat de reden van schenking in 1719 was. Gelet op het bedrag dat er mee gemoeid was -f. 18,50- moet het wel om een nieuw glas gaan. Met andere woorden. Er is geen sprake van het overbrengen van een glas uit de kerk van Uithuizermeeden naar Usquert. Het glas is speciaal voor Usquert gemaakt.

8 Twee afbeeldingen van de toren zijn opgenomen in het *Fotoboek Usquert* (Usquert, 1982) 56, 85; zie ook: *Groninger Kerken*, III (1989) 45,67. Een derde afbeelding treffen we aan op een landmeterkaart van provinciaal land onder Usquert uit 1731. Zie GAG, Verz. Kaarten, stamn. 1047/52.a.

9 Vgl. H. de Olde, Tufstenen kerken in Groningen, *Groninger Kerken*, XIX (2002) 11-12.

10 Collator is iemand die een ambt te vergeven heeft. In dit geval het recht om de predikant en de schoolmeester te benoemen. De primaire collator was de belangrijkste collator.

11 W.J. Berghuis en R. Steensma, 'Kerkelijke bouwkunst', in: W.J. Formsma e.a., *Historie van Groningen, Stad en Land* (Groningen, 1976) 684. Van de zes torens was die van de Der Aa-kerk in Groningen de belangrijkste.

12 F.J. Veldman, *Allert Meijer, schrijnwerker/stadsbouwmeester, Jan de Rijk, beeldhouwer. Tentoonstellingscatalogus Groninger Museum* (Groningen, 1978) 14. Zie ook F.J. Veldman, 'Allert Meijer en Jan de Rijk. Het kerkelijk oeuvre van een kistemaker en een beeldsnijder rond 1700'. In: *Publicatiemap Stichting Oude Groninger Kerken*, III (1981) 24-26.

13 In de *Verzameling van bijzonderheden* wordt verwezen naar de volgende archiefstukken: 1. 't Pak losse bladen, uit een oud staatsboek van 1630-1669; 2. Generale staatsboek der kerk beginnende met 1665 (tot circa 1730; ruim 430 pagina's); 3. 't Boek van ontvang en uitgaaf 1731-1773. Deze archiefstukken worden omstreeks 1860 nog genoemd, maar zijn nadien verdwenen. Jb. Vinhuizen heeft in 1926 voor zijn artikel over de Rensumaborg geput uit de *Verzameling van bijzonderheden*. Waren de oude stukken er toen niet meer?

14 Zie hiervoor het in 1719 uitgegeven pamflet *Opregt en nauwkeurig Historis-Verhael van de verwonderenswaardige, droevige, schrikkelijke en seer schadelijke watersvloed (...)*. Zie ook Vinhuizen, 'Rensuma', 14.

den een prachtige toren te bouwen. Bovendien was het land verzilt. Hierdoor waren de meiers niet in staat de landhuur te betalen en had de kerk geen middelen om de torenbouw te bekostigen. Eerst enige jaren later werd het werk hervat; "voornamelijk in 1725 en volgende jaren"¹⁵. In 1726 is de bouw voltooid. De totale kosten kwamen uit op afgerond f 30.500,-¹⁶. Al met al duurde het ruim acht jaar alvorens de toren er stond.

Bijleveld schreef dat de afbouw plaats vond in de vorm van een werkgelegenheidsproject. In de wintermaanden was er voor veel mensen weinig werk. Onno Tamminga van Alberda bepaalde dat in deze periode zoveel mogelijk materiaal moest worden vervaardigd en gereed gemaakt, "om met des te meer ijver den bouw in den zomertijd te hervatten; daarbij moest de geheele streek meehelpen en uitdrukkelijk wenschte hij, dat Catholieken en Doopsgezinden niet uitgesloten zouden zijn bij deze werkverschaffing"¹⁷.

Opdrachtgever en bouwmeester

Hoe komt het toch dat Uithuizermeeden een toren heeft die qua vormgeving zo afwijkt van de overige torens op het Groningse Hogeland?

Het antwoord op deze vraag ligt besloten in de tekst van de

gedenksteen boven de ingang van de toren. We lezen dat het initiatief tot de bouw van een nieuwe toren uitging van Onno Tamminga van Alberda (1669-1743). Hij was heer van Nijenstein te Zandeweer en Rensuma te Uithuizermeeden. Zijn vader, Mello Alberda, kocht in 1695 de Rensumaborg. Na diens overlijden in 1699 kwam Onno in 1700 in het bezit van de borg Rensuma, onder andere "het Gestoelte en de begraffnisse op 't choir in de Kercke op de Meeden"¹⁸. In 1709 overleed zijn schoonvader Egbert Clant en erfde hij Nijenstein te Zandeweer. Toch behield hij Rensuma en daardoor zijn invloed in Uithuizermeeden. Evenals andere borgbewoners was hij in bezit van het collatie-recht van de plaatselijke kerk. Hij had daardoor een beslissende stem in het beheer van de kerkelijke goederen. Als primarius collator van de kerk van Uithuizermeeden gaf hij in 1717 de opdracht tot de bouw van een nieuwe toren. De tekst boven de torendeur vertelt dat hij dit deed uit vurige liefde tot God, tot eer van de Allerhoogste en tot opvallend sieraad van de kerk. Naast een religieus motief had hij een schoonheidsmotief. Uit dat laatste blijkt zijn belangstelling en gevoel voor architectuur en kunst. Daarnaast zal ook eerezucht en rivaliteit tussen borgbewoners onderling een rol hebben gespeeld.

Friso wijst op de invloed van het geslacht Alberda bij het totstandkomen van kerkelijke kunst in het begin van de 18de eeuw¹⁹. Aangetrokken door de mogelijkheden die Groningen bood trokken vakmensen naar deze provincie. Onder hen waren de schilder H. Collenius, de beeldhouwer J. de Rijk en de orgelbouwer A. Schnitger. Veel kerken waarvan het collatierecht bij de Alberda's berustte profiteerden hiervan en werden van nieuw en fraai meubilair voorzien. Zie bijvoorbeeld de kerken van Pieterburen, Uithuizen, Uithuizermeeden, Usquert en Zandeweer. De rekening van al dat fraais werd evenwel aan de kerk gepresenteerd. Ze hadden een omvangrijk grondbezit. De huuropbrengsten vormden een belangrijke inkomstenbron.

Onno Tamminga van Alberda was een vermogend man toen hij in 1743 stierf. In de periode 1700-1743 breidde het grondbezit van de echtelieden Alberda-Clant zich steeds

15 *Verzameling bijzonderheden*, 12.

16 De specificatie luidt als volgt: aan hout f 5.300,-; aan steen f 4.600,-; aan ijzer f 2.400,-; aan lood f 2.350,-; aan zink f 1.500,-; aan kalk en cement f 920,-; aan koper f 650,-; aan Schip en wagenvrachten f 950,-; aan Architect en arbeidsloon f 11.500,-; in 1734 windwijzer f 114,-; in 1737 verven f 182,-; in 1739 vergulden f 34,-. Totaal f 30.500,-.

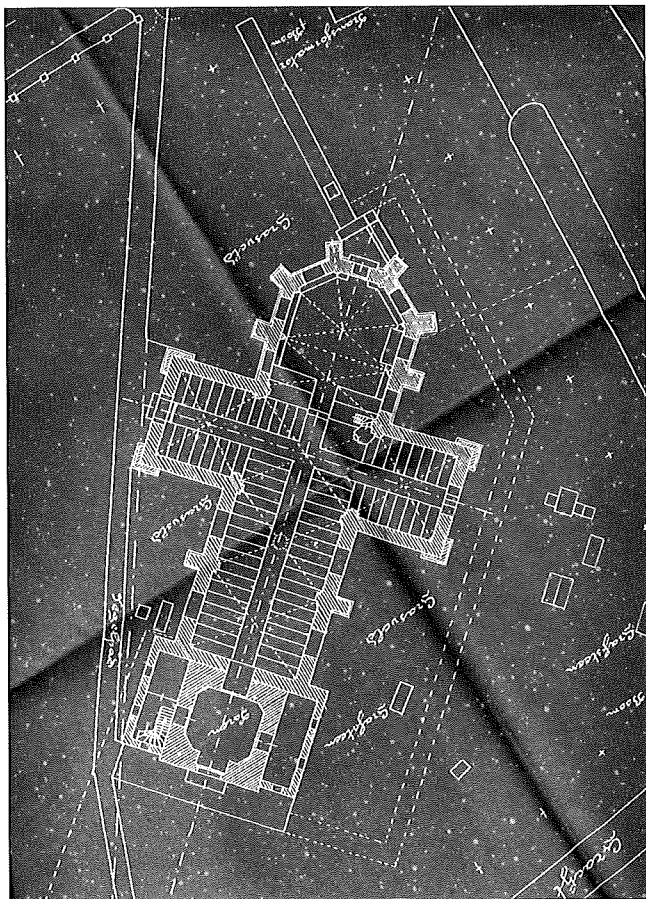
17 W.J.J.C. Bijleveld, 'De R.C. gebleven adel in de Ommelanden', *De Nederlandsche Leeuw* (1925) 148.

18 W.J. Formsma, R.A. Luitjens-Dijkveld Stol, A. Pathuis, *De Ommelanden Borgen en Steenhuizen* (Groningen, 1973) 415-418. Zie voor citaat: GAG, Archief Menkema Dijksterhuis, inv. nr. 419 (29 januari 1700).

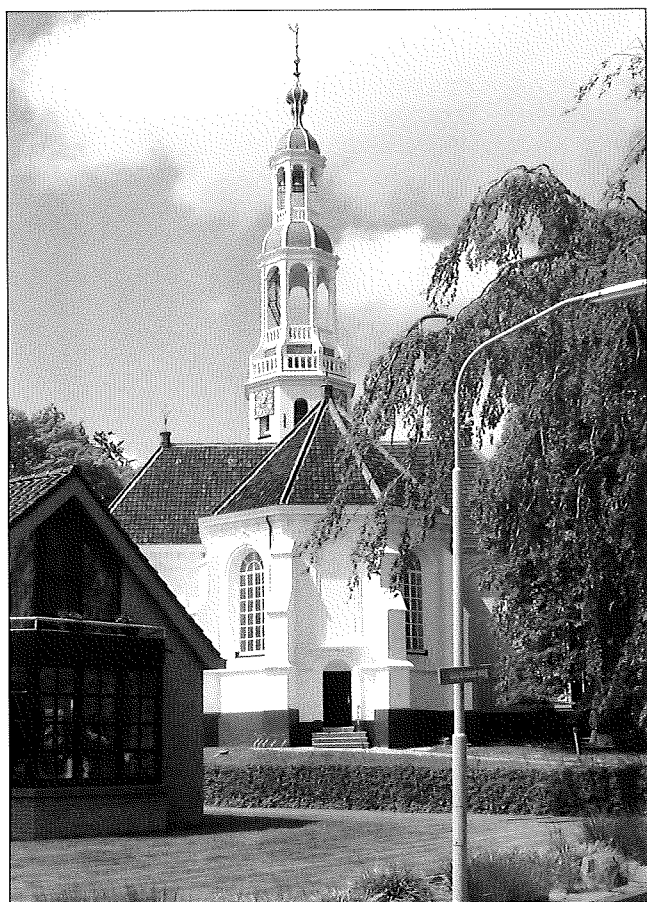
19 W. Friso, 'De Preekstoel', in: *Groninger Kerken*, VI (1989) 56-58.

De Rensumaborg. De eigenaar had de meerderheid in de collatie.

Plattegrond kerk met toren. Blauwdruk H. Evenhuis uit 1937. Met de aanbouw van de toren is het plan voltooid.

Gezicht op de kruiskerk met toren uit het oosten. De architect is in zijn opzet geslaagd!

uit. Zij richtten zich daarbij vooral op de omgeving van Uithuizermeeden²⁰. Als heer van Rensuma was Alberda bijzonder betrokken bij de kerk van Uithuizermeeden. Dat vinden we terug in het kerkgebouw (verbouw tot kruiskerk; torenbouw) en het meubilair (herenbanken en preekstoel). Ook toen hij op Schelkema Nijenstein te Zandweer ging wonen –in 1711 verkregen door zijn vrouw–, hield hij zijn betrokkenheid op Uithuizermeeden. Zijn zoon Mello (1701-1764) bewoonde waarschijnlijk ten tijde van de voltooiing van de Meijster toren de borg Rensuma. In 1730 was hij verantwoordelijk voor de verbouw van het stadhuis van de familie aan de Grote Markt in Groningen. Het alliantiewapen van hem en zijn echtgenote Catharina Magdalena Alberda (van Eenum) is in de klokgevel bewaard²¹. Mogelijk heeft hij mede bewerkstelligd dat zijn vader in 1726 de Meijster toren liet voltooiën.

Zoals gezegd wordt het ontwerp van de toren van Uithuizermeeden toegeschreven aan Allert Meijer, stadsbouwmeester van de stad Groningen²². Meijer had een goede relatie met diverse Ommelander borgheren, waaronder Onno Tamminga van Alberda. De relatie met laatstgenoemde was een nauwe, gezien eerder uitgevoerde opdrachten.

We komen Allert Meijer voor het eerst tegen in Uithuizermeeden in de jaren 1706-1708. In 1705 stortte een gedeelte van het gewelf in en werd de kerk tot kruiskerk vergroot²³. Voor de heer van Rensuma was dit aanleiding een nieuw gestoelte in de kerk te laten plaatsen. In 1706 diende Allert Meijer de rekening in voor een “gestoelte voort koer”. De borgheer betaalde zijn eigen bank²⁴. In 1708 werd de rekening ingediend voor een nieuwe kansel en twee banken. We lezen dat aan Allert Meijer f. 1.303,15 wordt betaald voor “de nieuwe Predikstoel en twee banken” en f. 85,85 voor “vacatiën”, terwijl Jan de Rijk voor “het loofwerk” f. 85,85 ontving²⁵.

In 1713 ontwierp Allert Meijer een nieuw bovendeel voor de Der Aa-toren in Groningen. In 1718 was deze toren gereed²⁶. De ervaringen hier opgedaan zullen bij het maken van het ontwerp voor Uithuizermeeden goed van pas zijn gekomen. Qua bouwstijl staan beide torens in ieder geval dicht bij elkaar. Von der Dunk gaat zelfs zover dat hij spreekt van een vereenvoudigde en verkleinde kopie²⁷. De

20 Vgl. H. Feenstra, *De bloeitijd en het verval van de Ommelander Adel 1600-1800*. Diss. R.U. Groningen 1981 (Groningen, 1981)161-169.

21 E. Knol en J. de Haan, ‘Stadpaleizen. Borgbewoners in de stad’, in: R. Broekhuis (eindred), *Groninger Borgen. Adellijke trots in de ommelanden* (Groningen, 2002), 52-53. Inzonderheid foto 3.

22 Schriftelijk bewijsmateriaal ontbreekt.

23 Waarschijnlijk was het instorten van het gewelf een gevolg van de bouwwerkzaamheden om de kerk te vergroten.

24 GAG. Archief De Marees van Swinderen, inv. Nr. 608. Zie ook Veldman, ‘Tentoonstellingscatalogus Meijer-de Rijk’, 6, 45.

25 *Verzameling bijzonderheden*, 10. Vacatiën is vacatiegeld, beloning tot het bijwonen van een vergadering.

26 Veldman, ‘Meijer en de Rijk’, 5. Zie ook L.G. Reker, ‘De restauratie van de Der Aa-kerk’, in *Groninger Kerken II* (1985) 72 en Th. H. von der Dunk, ‘Twee klassieke eenlingen in het Noorden’, in: *Groninger Kerken*, XII (1995) 125-133.

27 Th. H. von der Dunk, ‘Twee klassieke eenlingen’, 125.

bekroning van de Der Aa-toren heeft evenals die van Uithuizermeeden een open karakter. De onderbouw van beide torens vertoont veel gelijkenis. Veldman concludeerde dan ook dat het voor de hand ligt dat de architect van Uithuizermeeden iemand was die bij de herbouw van de Der-Aa kerk betrokken was. Hij schrijft de toren van Uithuizermeeden dan ook aan Allert Meijer toe²⁸.

Vermoedelijk was Allert Meijer de architect van het hele verbouwproject van de kerk van Uithuizermeeden. Met de realisatie van de toren werd de kroon op het werk gezet.

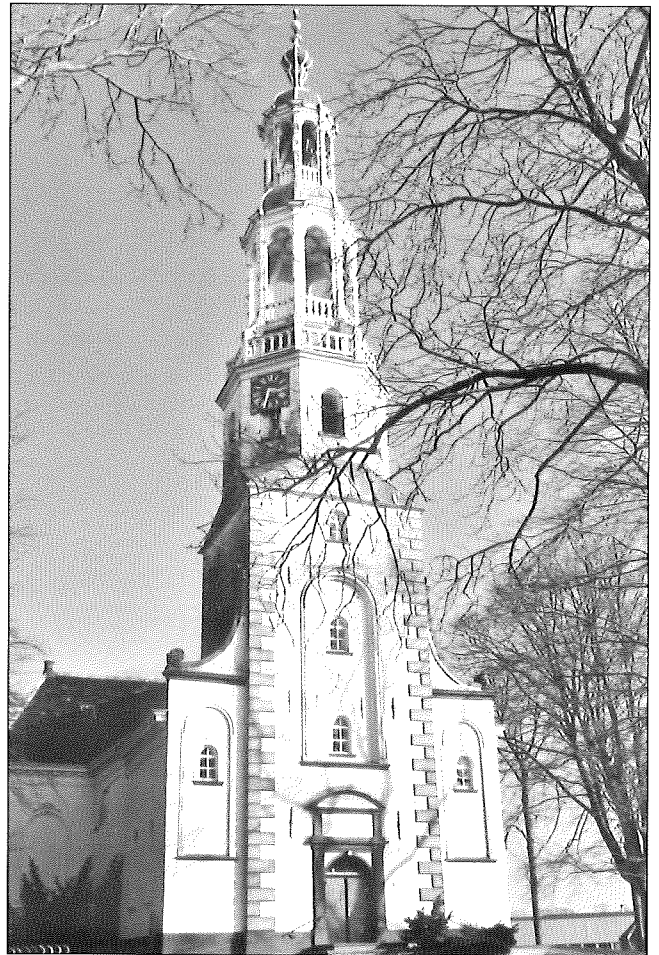
De Heer van Rensuma, die veelvuldig in Groningen kwam – hij had er een representatief winterverblijf²⁹ –, is ongetwijfeld onder de indruk geweest van de toren van de Der Aa-kerk. Gezien zijn goede ervaringen met de stadsbouwmeester van Groningen kreeg Meijer van hem de opdracht een ontwerp voor de nieuwe toren te maken. Het resultaat mocht er zijn. Van der Aa spreekt in 1848 van “eenen sierlijken, (...) hoogen toren (...), die hol en luchtig gebouwd is³⁰”. Allert Meijer mocht de voltooiing van de toren niet meer meemaken. Hij overleed tussen 30 december 1722 en 12 januari 1723³¹.

Klassieke eenling

Von der Dunk wijst erop dat torens van enige omvang in de 18de eeuw een betrekkelijk zeldzaam verschijnsel zijn. Volgens de toen geldende architectonische stijlopvatting – het classicisme – was de bouw voornamelijk horizontaal gericht. Deze architectuur kon slecht met de toren overweg. Het is daarom des te opvallender dat in de periode na 1700 bij een kerk desondanks een toren wordt gebouwd. Bij de toren van Uithuizermeeden is moeite gedaan om met de elementen van een horizontale bouwkunst toch een verticaal bouwlied te construeren. De stadstoren van de Der Aa-kerk was de dorpsstoren van Uithuizermeeden daarin voorgedaan³². De verwantschap is groot. “Net als daar sluit de romp met behulp van concaaf gebogen opzetstukken boven de zijvleugels op de voorgevel van de kerk aan en bevindt zich boven het portaal een groot rond gesloten spaarveld met kleine rondboogvensters”. De verwantschap is er ook bij de bekroning: “de opbouw in drie houten achtkanten van duidelijk afnemende doorsnede, waarbij het onderste gesloten is en de beide andere open zijn”. Het tussenkoepeltje is bij Uithuizermeeden een verdieping hoger geplaatst. Tussen de eerste en de tweede achtkant zien we dezelfde uitzwenkende steunberen³³. Deze uitzwenkende steunberen zijn door Meijer geïntroduceerd.

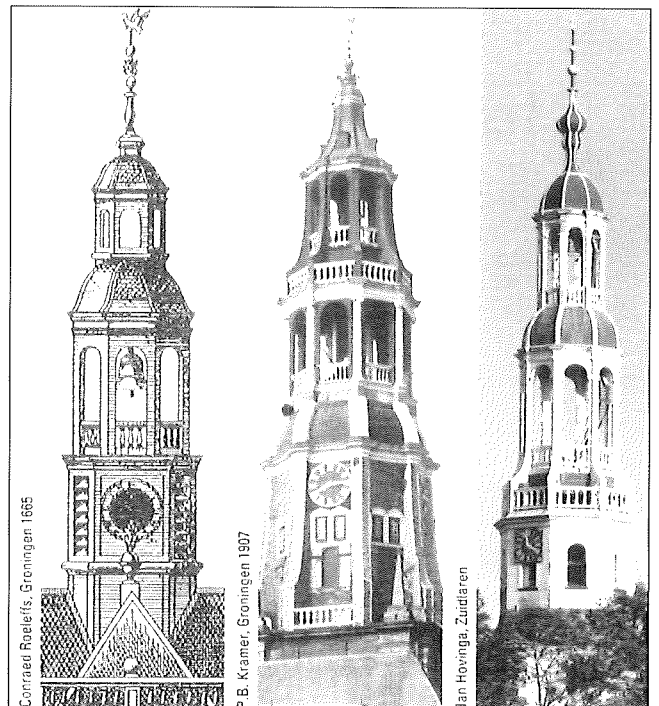
Von der Dunk komt net als Veldman en auteur dezes tot de conclusie dat de stadsbouwmeester Meijer betrokken is geweest bij de bouw van de ‘Meijster’ toren. Zeer belangrijk is de gegeven architectuurhistorische onderbouwing. Hij typeert de toren van de Der Aa-kerk in Groningen en de ‘Meijster’ toren als “Twee klassieke eenlingen in het Noorden”.

De Der Aa-toren vertoont behalve overeenkomsten ook duidelijke verschillen met de ‘Meijster’ toren. De grote gepant-

Een klassieke eenling. Opname voorjaar 2003, kort voor de restauratie.

serde hoekpilasters van de Der Aa-toren zijn in Uithuizermeeden meer teruggebracht tot gangbare hoekblokken. Bovendien oogt de ‘Meijster’ toren duidelijk transparanter

De torens van de Nieuwe Kerk en de Der Aa-kerk te Groningen en de Mariakerk te Uithuizermeeden: overeenkomsten en verschillen.

28 Veldman, 'Tentoonstellingscatalogus Meijer-de Rijk', 5.

29 Zie Knol en De Haan, 'Stadpaleizen', 51-53.

30 A.J. van der Aa, *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden* (13 dln.; Gorinchem, 1839-1854) XI, 374.

31 Veldman, 'Tentoonstellingscatalogus Meijer-de Rijk', 33.

32 Von der Dunk, 'Twee klassieke eenlingen', 125.

33 Ibidem, 132.

dan de toren van de Der Aa-kerk. Dat brengt mij op een relatie met de Nieuwe Kerk (nu Noorderkerk geheten) in Groningen. Deze kerk is namelijk in 1660-1664 gebouwd naar een ontwerp van Conraedt Roeleffs³⁴. Hoewel een dakruiter en van een geheel andere proportionering, heeft de 'Meijster' toren qua openheid veel weg van de bekroning van de Noorderkerk. Ik wijs in dit verband op de achtkant van de klok en de twee open achtkantige geledingen. De onderbouw en de hoogte van de toren in combinatie met andere stijlkenmerken doen evenwel meer aan de Der-Aa toren denken. De verwantschap met deze stadstorens is voor mij wederom een bevestiging dat de bouwmeester van de 'Meijster' toren een stadjer moet zijn geweest. Allert Meijer was met alle drie de stadstorens goed bekend. In het begin van de 18de eeuw is hij bij een herstelling van de Noorderkerk betrokken geweest. Samengevat: de bekroning van de toren van Uithuizermeeden lijkt mij geïnspireerd op een combinatie van de Der Aa-toren en de bekroning van de Noorderkerk te Groningen. Wel is de 'Meijster' toren eenvoudiger van opzet dan de Der-Aa toren³⁵. Het verschil tussen Stad en Ommeland.

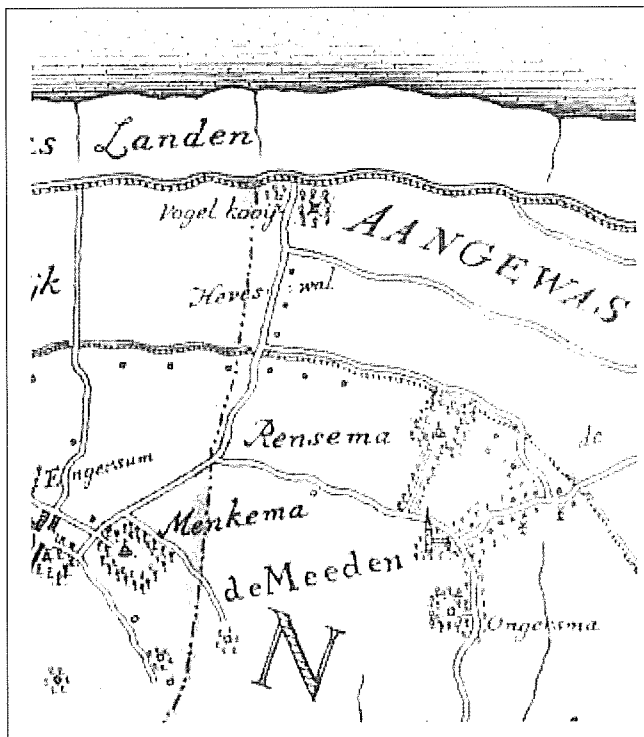
Het eindproduct

Het resultaat was een schoon bouwwerk, dat qua vormgeving doet denken aan de westgevel en de toren van de Der Aa-kerk in Groningen. Veldman gaat in zijn typering zelfs zo ver dat hij van "een verkleinde kopie" spreekt³⁶.

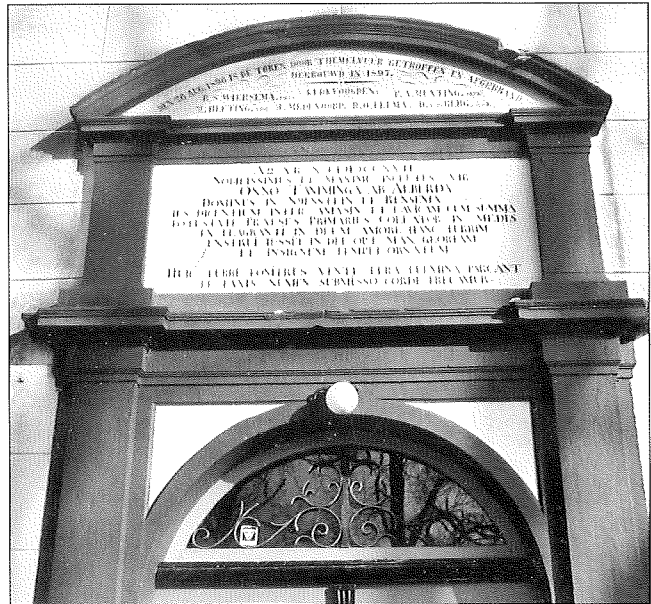
De oudste afbeelding van de toren treffen we aan op de Beckeringskaart uit 1781. Bij *de Meeden* zien we dat aan de westgevel van de kerk een ranke toren is gebouwd.

De torenbouw betekende een aanpassing van de westgevel. Deze gevel kreeg daarbij ingezwenkte schouderstukken en siervazen op de hoeken. Verder verdient het portaal met Toskaanse pilasters onze aandacht³⁷.

Boven de torendeur is een gedenksteen aangebracht, met daarop in het Latijn gesteld de volgende tekst.:

Uithuizermeeden op de kaart van Beckering uit 1781, met de ranke toren.

Gedenksteen boven de entree tot de toren met daarop de tekst uit 1726.

Ao AER. X. MDCCXVII NOBILISSIMUS ET MAXIME INCLUTUS VIR ONNO TAMMINGA AB ALBERDA, DOMINUS IN NYENSTEIN ET RENSEMA ETC. ETC. ETC. IUS DICENTIUM INTER AMASIN ET LAUCAM CUM SUMMA POTESTATE PRAESES PRIMARIUS COLLATOR IN MEDIS EX FLAGRANTI IN DEUM AMORE HANC TURRIM EXTRUI IUSSIT IN DEI OPT. MAX. GLORIAM ET INSIGNEM TEMPLI ORNATUM. HUIC TURRI TONITRUS VENTI FERA FULMINA PARCANT TU FAXIS NUMEN SUBMISSO CORDE PRECAMUR.

Vertaald: In het jaar der Christelijke jaartelling 1717 heeft de Hoog Welgeboren Heer Onno Tamminga van Alberda, heer van Nijenstein en Rensuma enz. enz. enz. president van de Hooge Justitiekamer (van Stad en Lande) tussen Eems en Lauwers, primarius collator van de Meeden, uit brandende liefde tot God, deze toren doen bouwen, tot roem van God, de Allerhoogste, en tot opvallende verfraaiing van de kerk. Mogen donderslagen, winden en grimme bliksems deze toren sparen; wij bidden met nederig hart dat Gij, o God, dit bewerkt³⁸.

In de torenruimte zijn op de begane grond, naast de opslagplaats, twee kleine vertrekken gemaakt. Eén van deze ruimten deed tot 1 januari 1914 dienst als arrestantenlokaal; de andere ruimte werd als consistorie gebruikt. In 1934 besloot de kerkvoogdij "om van de gevangenislokaal"

34 E. Westra, *Kerk voor Jan Rap en zijn maat. Geschiedenis van de Nieuwe- of Noorderkerk te Groningen* (Groningen, 1983) 17-22.

35 Zie ook briefwisseling tussen T.B. Juk en Th. von der Dunk. 'Uithuizermeeden, toren', in: *Groninger Kerken*, XIII (1996) 125.

36 Veldman, 'Meijer en de Rijk', 25.

37 Bij de beschrijving van de toren is gebruik gemaakt van de in noot 32 genoemde bronnen en van Berghuis en Steensma, 'Kerkelijke Bouwkunst', 684. Een pilaster is een weinig uitspringende, band- of liseenachtige, van een basement, een schacht en een kapiteel. De toevoeging Toskaans verwijst naar een van de vijf Romeinse zuilorden.

38 Vig. Vinhuizen, 'Rensuma', 15-16 en A. Pathuis, *Groninger Gedenkwaardigheden. Teksten wapens en huismerken van 1298-1814* (Assen-Amsterdam, 1977) nr. 3780. De hier gegeven vertaling is in hoofdzaak van dr. H. Schoonhoven te Zuidlaren.

een contoriekamer te maken, daar de bestaande te klein wordt, met het oog op de uitbreiding van de Kerkeraad³⁹. De kleine ruimte aan de noordzijde is nu in gebruik bij de kerkvoogdij. De kerkenraad zetelt in de ruimte aan de zuidzijde. Hier hangen de portretten van diverse 19de en 20ste eeuwse predikanten.

De toren met zijruimten bestaat uit een vierkant stenen benedendeel dat door afschuiningen overgaat in een achtkant. De achtkant, de verdieping voor de klok, heeft aan elke zijde een rondbogig venster, dienende tot galmgat. Om en om zijn vier van deze openingen van een schuin geplaatst galmbord voorzien. In oorsprong had dit deel van de toren twee klokken, één uurwerk en twee uurwijzers.

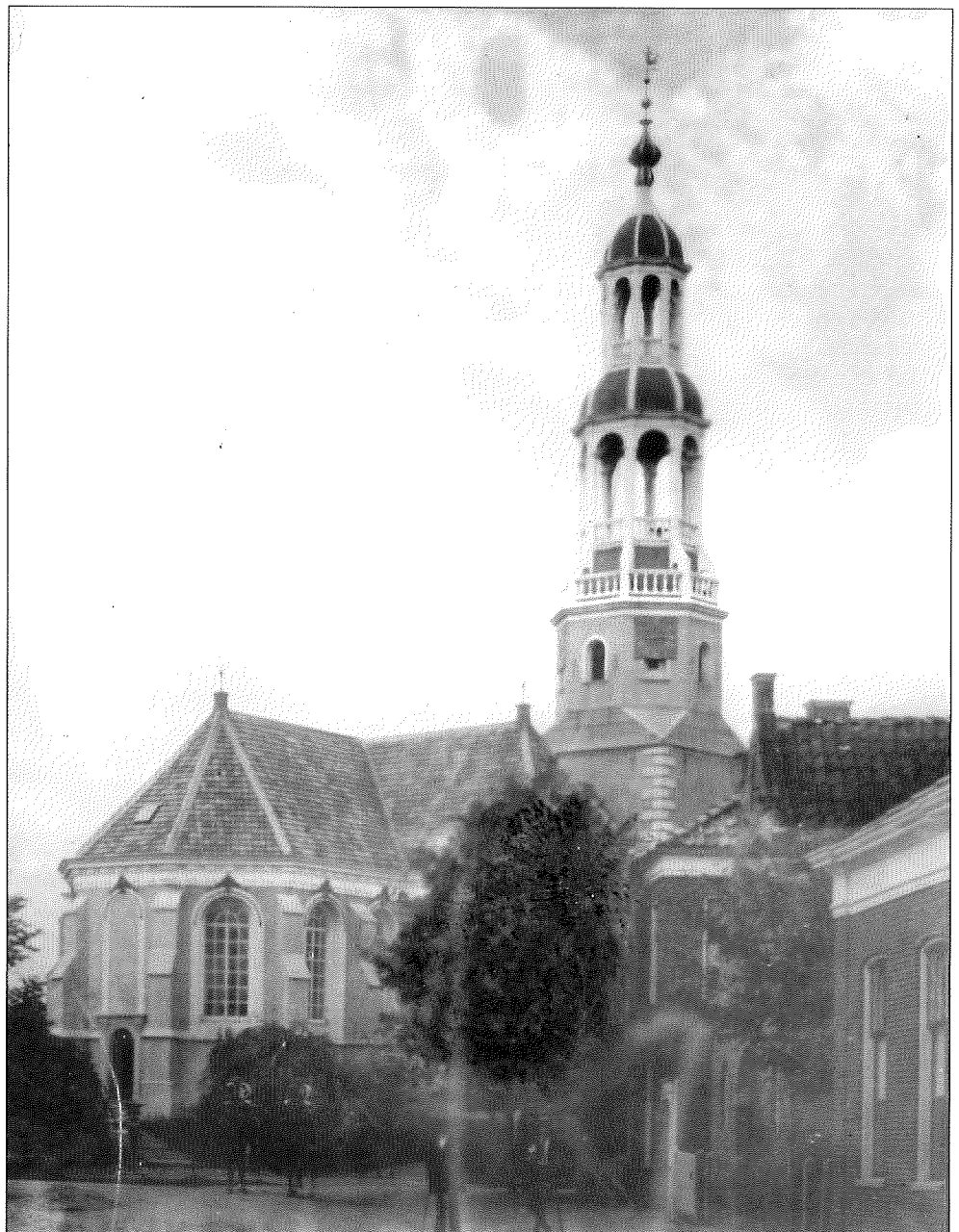
39 AHKU, Notulenboek kerkvoogdij 1923-1966. Bedoeld wordt consistoriekamer. Dit gebeurde op initiatief van ds. J. van Kuiken. De aanpassing werd, na inschrijving, voor f. 142,- uitgevoerd door T. Wierenga. Het arrestantenlokaal zal zich derhalve in de ruimte van de huidige kerkenraadkamer hebben bevonden.

40 *Verzameling bijzonderheden*, 8.

41 *Verzameling bijzonderheden*, 15.

Organist Luitje Egberts ontving in 1691 een verhoging van zijn traktement met f 12,- "voor 't onderhoud van klokken en uurwerk, met touwen en smeren"⁴⁰. In 1699 is het uurwerk van een slingerwerk voorzien. De kosten daarvan bedroegen f 63,-. Een derde uurwijzer is in 1736 aangebracht. Aan N. Katspoel werd voor reparatie van het torenuurwerk in casu het aanbrengen van "een derden uurwijzer" f 130,- betaald⁴¹.

Het bovendeel van de toren is een hoge houten torenspits, bekleed met lood. Dit deel is opgebouwd uit twee achtkantige geledingen met open borstweringen op de ommegangen. De balustrades hebben geprofileerde stijlen. Het doorzichtige karakter van het bovendeel is het gevolg van de open bogen tussen de pilaarachtige hoekstijlen. Het geheel wordt gedekt door een koepeltje, met daarop een windvaan in de vorm van een met opgeheven arm en vinger de windrichting aanwijzende meermin. Door middel van twee stalen ladders kan de hoogste koepel worden bereikt. Windwijzers met een voorstelling van een meermin, een meerman of een zeepaard zien we vooral in plaatsen op geringe afstand van de kust. Uithuizermeeden past in dit

Kerk en toren omstreeks 1890. Opvallend is het kleurcontrast tussen bovendeel en benedendeel van de toren, een uitvloeisel van het kerkherstel in 1875.

beeld⁴². De windvaan op de 'Meijster' toren herinnert aan het wapen van de collator: Rensuma of Menkema⁴³. Sinds de verdeling van de nalatenschap van Mello Alberda in 1701 voert zijn zoon Onno Tamminga van Alberda op Rensuma in het hartschild een meermin op water in een blauw veld. Vermoedelijk is de windvaan in 1734 aangebracht en in 1739 verguld. De heer van Rensuma heeft ongetwijfeld zelf de opdracht gegeven zijn meermin als bekroning op de toren te plaatsen, als een teken van zijn macht. In 1748 waaide de windwijzer tijdens een storm van de toren. De herstellkosten bedroegen f 57,25⁴⁴. Op een oude foto is de originele windwijzer afgebeeld; zij is ranker en slanker van vorm. Bovendien hangt er een vuurpot – "koperen schotel" – onder de windwijzer.

Geverfde toren

De verschijningsvorm van de toren wordt mede bepaald door de kleurige afwerking. We willen aannemen dat zowel onderbouw als bovenbouw van het begin af aan ge-

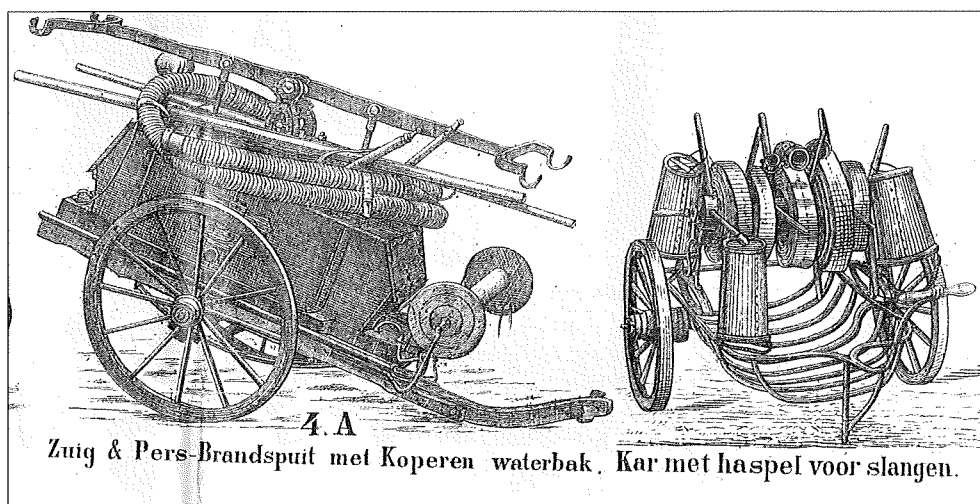

De meermin verguld in bladgoud met schilder D. Rozenga, voorjaar 1971.

verfd zijn geweest. De onderbouw heeft een witte bepleistering in combinatie met natuursteenimitatie. Deze bepleistering is in 1875 aangebracht, naar een idee van architect K. Hoekzema uit Groningen (zie hoofdstuk 6). De hoekblokken van de toren zijn voorzien van een accentuering in lichte zandsteenkleur. Dit laatste geeft het geheel een stevig aanzien. De vandaag de dag witte vensteromlijstingen sloten oorspronkelijk aan bij de kleur van de torenblokken⁴⁵. De westelijke buitendeur had oorspronkelijk een groene kleur. later is de deur in geeloker geverfd⁴⁶. Sinds de restauratie van 2004 is de deur weer groen.

Ook de verf op het hout, koper en lood van de bekroning houdt direct verband met de architectuur; zij accentueert de geledingen – zoals bij de Der Aa-kerk in Groningen – in oorsprong eveneens zandkleurig? Vanwege het ontbreken van archiefmateriaal uit de bouwperiode en het afbranden van de bekroning in 1896 is het niet meer te achterhalen in welke kleuren de bekroning in opzet werd geschilderd. De huidige kleurstelling is wit voor de verticale en blauw voor de horizontale elementen. Wel weten we de kleurstelling uit het laatste kwart van de vorige eeuw. In 1875 werd de toren namelijk in blauw en wit geverfd. In 1886 is de toren opnieuw geverfd, maar nu in rood en geel!. De reden van de kleurwijziging is niet bekend. Wilde men (een deel van) de oude kleuren terug, of was dit een uitvloeisel van de smaak des tijds? De opmerking "Hier bleek al spoedig dat

- 42 K.T. Meindersma, 'Windwijzers op Groninger torens en kerken. Deel 1', in: *Groninger Kerken*, XVI (1999) 19-20. Voorbeelden zijn Farmsum, Nieuwolda en Zuurdijk (meermannen), Uithuizermeeden en Uithuizen (meerminnen), Warffum, Niezijl en Termunten (zee-paarden).
- 43 Vlg. Pathuis, *Gedenkwaardigheden*, nr. 3781. Ook de toren van hervormde kerk van Uithuizen heeft een meermin als windvaan. Zie Pathuis, *Gedenkwaardigheden*, nr. 3710 en Bolt, *Uithuizen*, 206-207. Zie voor de mogelijke herkomst van dit wapen: A. Pathuis, 'Het heerlijkheidswapen en het gemeentewapen van Slochteren', *Groningse Volksalmanak* (1955) 59-87.
- 44 *Verzameling bijzonderheden*, 15.
- 45 Vgl. W.F. Denslagen en A. de Vries, *Kleur op historische gebouwen* ('s-Gravenhage, 1984) 52, 63-88.
- 46 Architectenburo Nienhuis Uithuizermeeden. Kleuronderzoek Helmer Hut, gevoegd bij bestek voor de restauratie van de Nederlandse Hervormde Kerk en toren in Uithuizermeeden (2003). De eerste kleur groen is meerdere keren afgebrand. Groen was lange tijd de favoriete kleur bij deuren.

Brandspuit, zoals gebruikt bij het blussen van de torenbrand.

De toren na de brand in 1896. Het origineel van deze foto hangt in de kerk.

het werk niet aan de verwachting van de kerkvoogden beantwoordde” duidt in ieder geval op onvrede met het eindresultaat⁴⁷. In 1897 werd de toren opnieuw in blauw en wit geschilderd. Ook vonden schilderbeurten plaats in 1921, 1937, 1970 en 2004. Deze kleuren geven de toren een vriendelijk karakter en maken hem van veraf zichtbaar.

47 *Verzameling bijzonderheden*, 33 e.v. Zie ook GAG, Archief Hervormde gemeente Uithuizermeeden, inv. Nr. 031.125: 25, Kasboek van de kerkvoogdij 1873-1910; 23.b, Protocol van handelingen van kerkvoogden en notabelen 1869-1911.

48 GAG, Verzameling kranten, *Provinciale Groninger Courant*, 1e bijvoegsel, vrijdag 28 augustus 1896, no. 203.

De torenbrand

Op 26 augustus 1896 moest de toren van Uithuizermeeden zijn hoofd buigen voor de weerselementen. In de *Provinciale Groninger Courant* van 28 augustus 1896 lezen we: “Tijdens het gisteren hier gewoed hebbende onweder is de bliksem in de Atoren te dezer stede geslagen zonder echter noemenswaardige schade te berokkenen. Minder goed kwam de toren te Uithuizermeeden er af, waar de bliksem brand veroorzaakte, waardoor de fraaie bovenbouw geheel is afgebrand. De kerk, die men met zoden belegde, bleef gelukkig gespaard⁴⁸.”

Secretaris-kerkvoogd P.A. Munting begint de verslaglegging van de brand en de wederopbouw van de toren in de jaren 1896-1897 aldus: “Den 26 augustus 1896 is de fraaije Toren te Uithuizermeeden W.G. (westelijk gedeelte) tot aan

het muurwerk afgebrand en binnen het muurwerk gedeeltelijk uitgebrand⁴⁹.

Uit bronnen blijkt dat op deze bewuste woensdag in 1896, omstreeks 11.45 uur, de toren tijdens een bijzonder hevig onweer door de bliksem werd getroffen. Pas anderhalf uur later ontdekten voorbijgangers dat er rook opsteeg uit het middelste koepeldak. Een damp die weldra plaats maakte voor uitslaande vlammen. "Doordien men er niet bij konde komen was er aan blusschen niet te denken". Zowel de omstandigheid dat de brand relatief hoog in de toren uitbrak als het feit dat de "lange ladders" juist bij de pastorie – die geschilderd werd – waren, maakt dat blussen uitgesloten was⁵⁰.

Gelukkig wist de plaatselijke brandweer, die met drie brandspuiten aanwezig was, te voorkomen dat de kerk eveneens ten prooi viel aan de vlammen. De brandweer had namelijk de portalen van de toren naar de kerk en het orgel geheel met graszoden laten opvullen. Aan "zooden-zetters, waakloon enz" werd later f 38,60 uitbetaald. Alles wat los in de kerk aanwezig was, werd uit voorzorg in veiligheid gebracht. Toch bleek er "nog al vrij wat beschadigd". Met name het orgel liep brand- en waterschade op. Voor het "nazien en orgel herstellen" ontving J. Doornbos later f 45,-. Het bluswerk kostte in totaal f 285,-. Dit bedrag moest door de kerkvoogdij aan de gemeente Uithuizermeeden worden betaald⁵¹.

't Was, zo schrijft een ooggetuige, een schoon gezicht toen het geheel bovenste gedeelte, dat van alle zijden open was en geheel uit hout, lood en ijzer bestond, in vollen gloed prijkte. Omstreeks vier uur in de middag stortte de schier uitgebrande toren met een donderend geraas naar beneden. Het eindresultaat was een onthoofde toren: "Thans ziet men niets meer dan de naakte muren van het plusminus 80 voet hoge voetstuk". De toren was geheel uitgebrand⁵². Een andere ooggetuige schreef: "Toen de toren afgebrand is, moesten wij ons huis nat houden met natte lakens. De dokken (strowis onder elke dakpan) smeulden steeds. Het was een hels lawaai toen de klok naar beneden viel"⁵³.

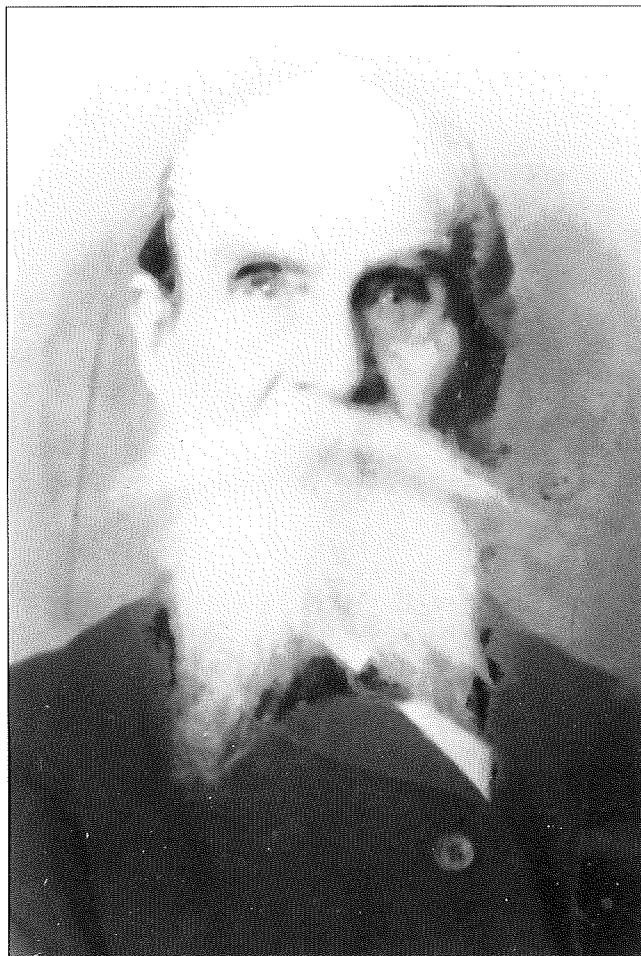
Herbouw na brand

Het laat zich raden dat de verwoesting van de toren een ingrijpende gebeurtenis was. Na van de schrik te zijn bekomen kon men beginnen te denken aan de wederopbouw van de toren⁵⁴.

Twee dagen na de brand hadden de kerkvoogden een onderhoud met de vertegenwoordiger van de verzekeringsmaatschappij, de heer Krieger uit Tiel. Gelukkig bleken kerk en toren voldoende te zijn verzekerd: respectievelijk voor f 20.000,- en f 30.000,-. Besloten werd twee taxateurs te benoemen. Voor de verzekeringsmaatschappij trad als zodanig op de heer J. Lit, architect te Groningen en voor de kerkvoogdij de heer J. Offringa, houtkoper te Uithuizermeeden⁵⁵. Acht dagen later was het taxatierapport gereed. De schadevergoeding bedroeg f 20.885,- vermeerderd met de opbrengst van het overgebleven materiaal (metaal, half verbrand hout enz.), totaal circa f 22.000,-. Dit was "zeer tot genoegen der kerkvoogden". De taxateur van de kerkvoogden kreeg f 50,05 taxatieloon en f 2,- voor "kleine verschotten". Een consequentie van de brand was een her-taxatie van het kerkgebouw en inventaris⁵⁶.

De volgende stap was het maken van plannen voor de wederopbouw, waaronder het vinden van een geschikte architect voor het maken van een bestek en tekening. Een

specialist in torenbouw bleek niet voorhanden. Na enige discussie viel de keuze op O. de Leeuw Wieland uit Loppersum⁵⁷. In 1927 schreef Tilbusscher: "Men wilde – als het ee-

Portret Oeds de Leeuw Wieland. Het origineel van deze foto hangt in de kerk.

49 GAG, AHGU, Protocol (.....) 1896-1911.

50 GAG, Verzameling kranten, *Provinciale Groninger Courant*, 2e bijvoegsel, maandag 31 augustus 1896, no. 204.

51 GAG, AHGU, Kasboek kerkvoogdij 1873-1910, 87-90.

52 GAG, Verzameling kranten, *Provinciale Groninger Courant*, no. 204.

53 M.J. Wieringa, *Jeugdherinneringen van mijn grootmoeder Trijntje van der Muil* (Uithuizermeeden, z.j.). Zij werd geboren en groeide op onder de klokkenslag van de 'Meijster' toren. Zij woonde ten tijde van de torenbrand aan de westzijde van het pad dat liep over het huidige bedrijfsterrein van Veenstra richting Ungersma.

54 GAG, AHGU, Handelingen kerkvoogden 1869-1911 en Kasboek kerkvoogdij 1873-1910, geeft de basisinformatie over de herbouw.

55 J. Offringa was ook architect. Zo maakte hij in 1882 het ontwerp van de Hervormde kerk van Eppenhuisen.

56 De nieuwe polis gaf de volgende waarde: kerkgebouw f 19.250,-; orgel f 6.000,-; preekstoel f 1.000,-; banken en lambrisering f 1.500,-; kronen f 75,-; tafel op koor f 50,-; graftombe f 50,-. Totaal f 28.000,-.

57 Niet duidelijk wordt welke architecten ter tafel zijn gebracht. Dat architect Hoekzema, die in 1875 de kerk had gerestaureerd en in 1892 de nieuwe pastorie had gebouwd, niet is gevraagd heeft vermoedelijk te maken met onvrede bij de kerkvoogden over de pastoriebouw (lekkage met extra kosten). Daarnaast was de ster van Oeds de Leeuw Wieland in deze periode rijzende.

nigszins kon – een zelfden toren weer laten bouwen. Men bezat echter geen enkele tekening. Wel was er een prentbriefkaart, waar de toren op voorkwam. De bekende architect O. de Leeuw Wieland van Loppersum werd om raad gevraagd. Deze kende den toren eenigszins, daar hij dezen één keer had beklommen en als bouwkundige zijn oogen bij die geschiedenis goed den kost had gegeven natuurlijk. Met behulp van de prentbriefkaart en zijn sterk geheugen reconstrueerde hij gelukkig den toren! Voor alle veiligheid echter vervaardigde hij eerst een model. Toen dit model – waaraan hij alle mogelijke zorg besteedde – klaar was, toog de heer Wieland met het model op een boerenwagen naar Uithuizermeeden. Hier getuigden allen: “Joa, dàt is ons toorn, heur! Jonge, jonge, wie krieg’n ons aigenste toorn weer”⁵⁸.

Dit verhaal wordt feitelijk bevestigd door het kerkarchief en foto’s uit het familiearchief van De Leeuw Wieland.

Op 13 oktober 1896 besloten kerkvoogden en notabelen:

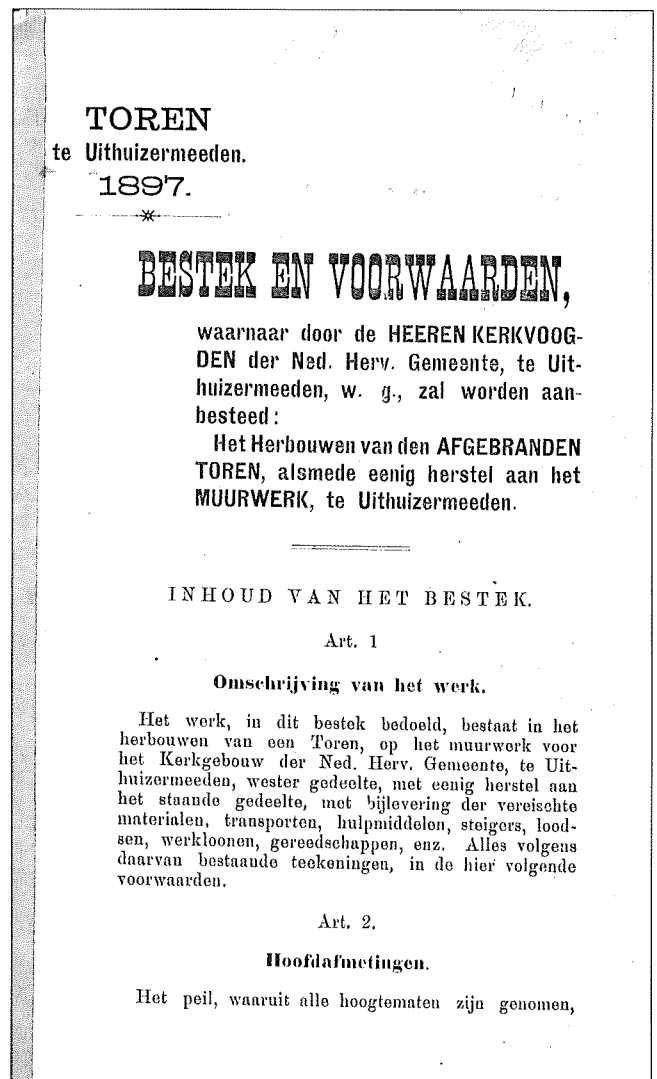
1. Een nieuwe toren te bouwen “zoo als de oude Toren geweest was”;
2. De materiaalkeuze (eiken- of grenenhout) te bepalen in overleg met de architect;
3. De kerkvoogden de vrije hand te geven bij de keuze van een nieuw uurwerk met uur- en minuutwijzer;
4. Eén klok in plaats van twee klokken in de toren te hangen;
5. De keuze van de klokgieter over te laten aan de kerkvoogden;
6. De kerkvoogden in overleg met de architect een begroting te laten maken en deze ter goedkeuring aan de notabelen voor te leggen;
7. Het bouwen van de toren te laten geschieden bij “uitbesteding”;
8. De heer Wieland te Loppersum tot architect te benoemen.

Op 28 oktober 1896 kreeg de architect de opdracht bestek en tekening te maken van een nieuwe toren en tevens het financieel verschil tussen eikenhout en grenenhout aan te geven. Op 11 januari 1897 gaf de architect aan kerkvoogden en notabelen een toelichting op het bestek. Deze gebeurtenis vond plaats in het stationskoffiehuis van kerkvoogd J.J. Medendorp. Ter verduidelijking van het bestek had de architect een miniatuurtoren vervaardigd. Tijdens het voorlezen van het bestek wees zijn assistent, de heer H. Evenhuis, de onderdelen aan. Waarschijnlijk heeft Evenhuis onder toezicht van De Leeuw Wieland het tekenwerk gedaan⁵⁹. “Deze model toren was een sierlijk stuk werk”, aldus de secretariskerkvoogd. Een maand later is de begroting besproken en akkoord bevonden. De totale herstelkosten werden geraamd op f 21.152,-.

58 T., ‘Toren en kerk te Uithuizermeeden’, in: Ter Verpoosing. Populair letterkundig wekelijksch Bijblad van het *Nieuwsblad van het Noorden*. No. 381. Zaterdag 15 oktober 1927. T = Tilbuscher.

59 M. Moorlach schrijft in notitie uit juli 1930: “Architekt: O de Leeuw Wieland te Loppersum. Opzichter; tekenaar H. Evenhuis”. Hij meldt tevens; “De gehele gang van het bouwwerk van dag tot dag, alsmede eene foto van den steiger en eene enigste tekening zijn in ‘t bezit van H. Evenhuis”. Archief W.T. Moorlach Uithuizermeeden. H. Evenhuis is in 1937 als architect betrokken bij een kerkherstel.

60 Het bestek van de aanbesteding is bewaard gebleven in een kerkenkist die in 2004 te voorschijn kwam. Helaas zijn de originele bouwtekeningen verdwenen.

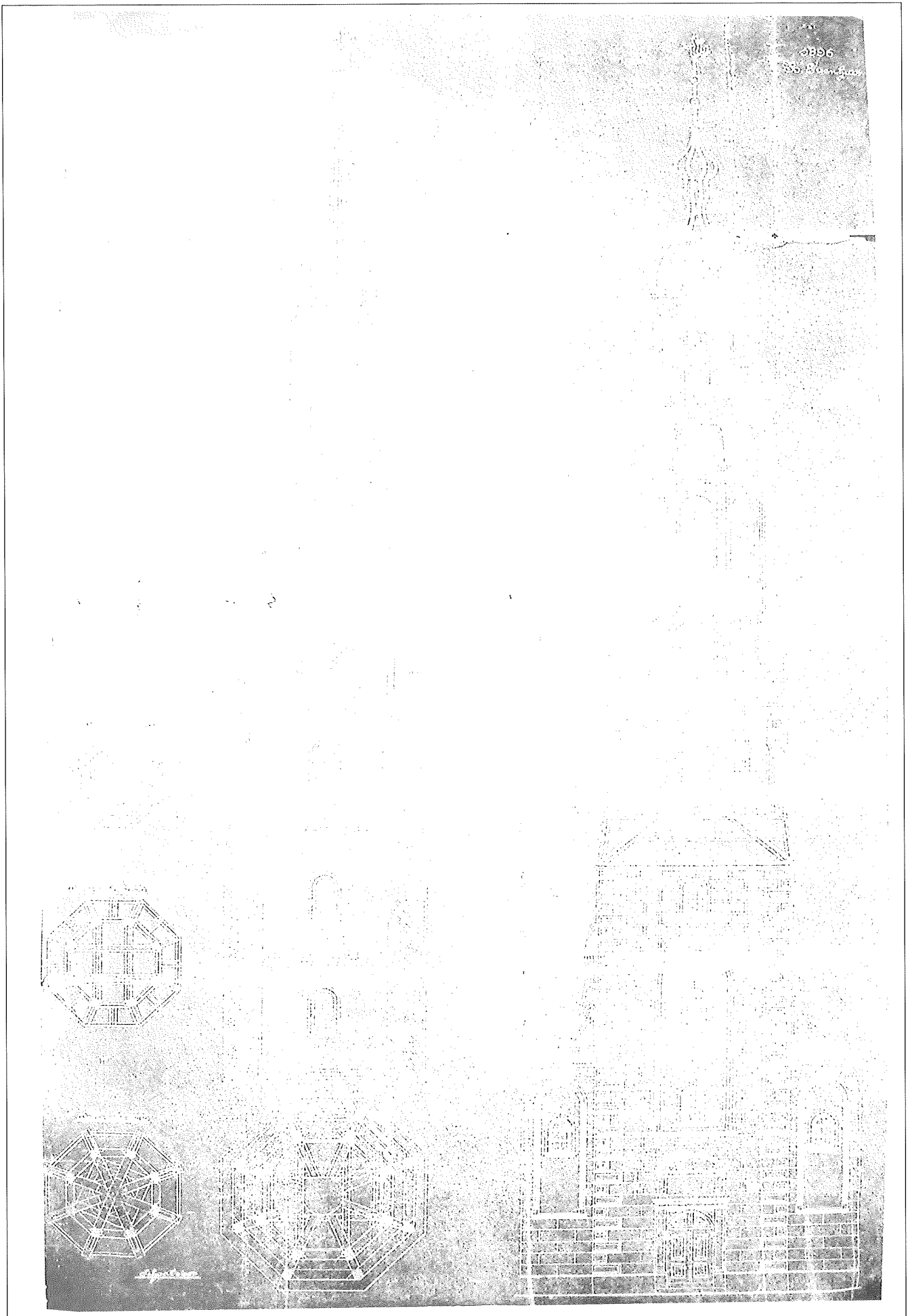

Bestek herbouw toren in 1897.

De aanbesteding had plaats op 11 februari 1897. In totaal waren er 35 inschrijvers. Bij de opening van de bijetten bleek dat de drie hoogste inschrijvingen waren gedaan door: S. Dijkstra te Kollum, voor f 30.000,-; H. Edelen te Siddeburen, voor f 26.895,-; K. Danhof te Baflo, voor f 25.000,-; en de drie laagste door: J. Penterman te Usquert, voor f 18.100,-; H. Stavenga te Groningen, voor f 18.900,-; S. Pastoor te Stedum, voor f 19.235,-. Nadat de kwaliteiten van Penterman en zijn borgen, zijnde de heren Grashuis en Eertman te Usquert, waren onderzocht, werd besloten het werk aan de laagste inschrijver te gunnen⁶⁰.

Timmerman Penterman ging onmiddellijk aan het werk. Tijdens de bouw fungeerde de heer Evenhuis als opzichter. Op 22 mei 1897 besloten kerkvoogden het “verfwerk van den toren” te gunnen aan de Wed. Meenken te Uithuizermeeden. Dit bedrijf had “bij de vorige verving van de toren het werk solide en naar genoegen uitgevoerd”. De toren kreeg zijn huidige kleuruitmontering: blauw-wit. Oscar Heip uit Groningen kreeg de opdracht een bliksemafleider te leveren.

Tijdens een inspectie van “den werken van den torenbouw” op dezelfde dag kon worden geconstateerd dat het werk “prompt” werd uitgevoerd. Een volgende inspectie werd gehouden op 28 juni. Op 19 oktober 1897 namen de kerkvoogden de herbouwde toren over van de architect en

Blauwdruk tekening toren uit 1896, gemaakt door H. Evenhuis (tekenaar in dienst van O. de Leeuw Wieland).

de aannemer. Het werk werd zonder op- of aanmerkingen goedgekeurd. De totale kosten kwamen uit op f 24.400,-⁶¹.

In de consistorie onder de toren hing tot voor een aantal jaren een foto van een onbekende persoon. Een dominee? Nee, het bleek Oeds de Leeuw Wieland te zijn! Hij liet dus in meerder opzicht zijn sporen na. Uit de aantekeningen in het kerkarchief blijkt dat Oeds de Leeuw Wieland in die tijd als architect bijzonder goed stond aangeschreven. In de periode 1874-1917 woonde en werkte hij in Loppersum. Vooral in dit dorp is veel van zijn werk bewaard gebleven⁶². Het bouwkundig oeuvre van deze plattelandsarchitect is veelzijdig van aard. Naast kleine en grote verbouwingen heeft hij tal van ontwerpen gemaakt, variërend van arbeiderswoningen tot schoolgebouwen⁶³.

Het eindresultaat was een toren met een totale hoogte van 48,70 meter. De hoogte van het metselwerk is 22,50 meter. De toren is grotendeels opgetrokken van eikenhout bekleed met lood. Alle stijlen zijn geboord over de volle lengte om eventueel trekken van het hout te voorkomen. De koepels zijn bekleed met rood koper. Onder de nieuwe windvaan -iets minder lang dan de oude- bevinden zich drie koperen ballen (samen 35 kg). De kleurstelling werd blauw wit.

Ter herinnering aan de torenbrand werd de tekst op de gedenksteen boven de ingang van de toren uitgebreid. De toegevoegde inscriptie luidt:

61 De specificatie luidt als volgt: aannemingsom f 18.100,00; voor meerder werk f 529,51; provisie voor de architect f 938,96; klok zwaar 2045 kg a f 1,35 per kilo f 2.760,75; luis met ijzeren rad en klepel f 300,-; ijzeren klokstoel f 225,-; uurwerk f 1.200,00; bliksemafleider f 300,-; enige kleine werkzaamheden f 45,79. Totaal f 24.400,-.

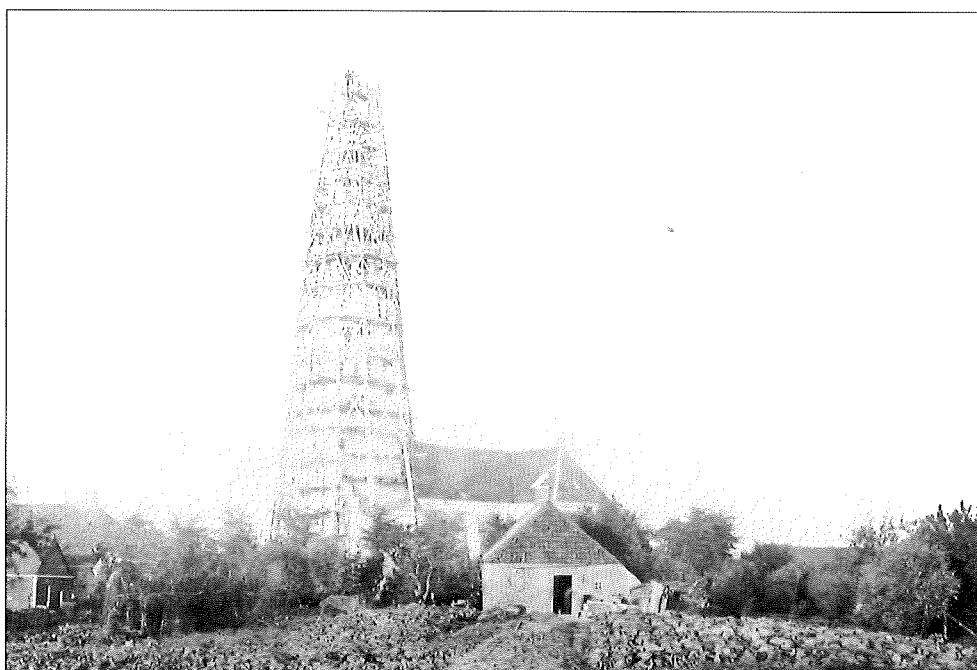
62 Zie T. Juk, 'De Lopster architect Oeds de Leeuw Wieland', in: *Lopster Kroniek* (1994, nr. 5) 20-26. De historische vereniging te Loppersum doet nu nader onderzoek naar de betekenis en het werk van deze architect.

63 Nieuwsblad van het Noorden, van 14 april 1917.

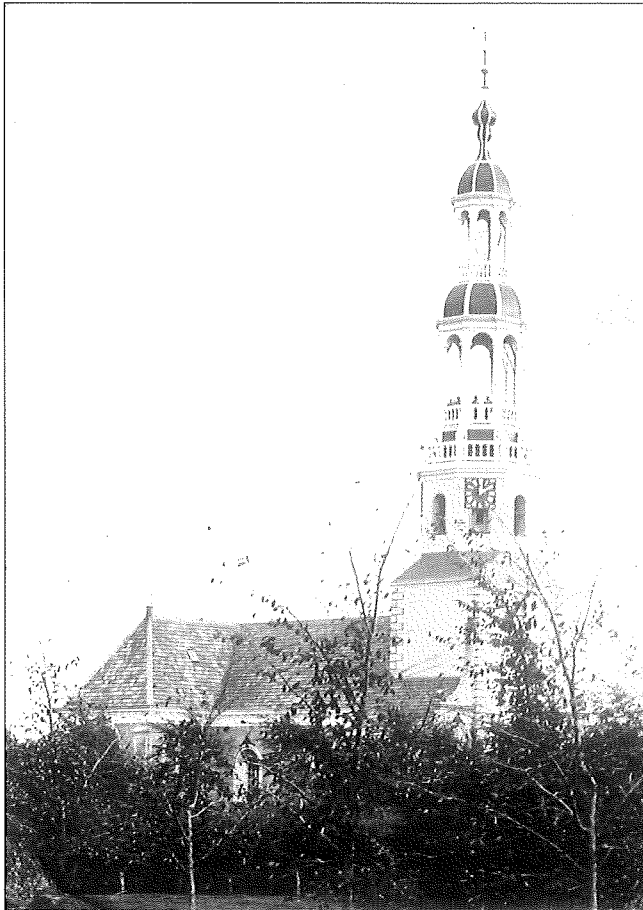

Oeds de Leeuw Wieland naast het model voor de bovenbouw van de toren.

DEN 26 AUG. 1896 IS DE TOREN DOOR'T HEMELVUUR GETROFFEN EN AFGEBRAND; HERBOUWD IN 1897. KERKVOOGDEN: B.S. WIERSEMA, PRES: P.A. MUNTING, SECR +

De toren in de steigers tijdens de herbouw in 1897.

De herbouwde toren in 1897.

M. HEFTING, ADM: J. MEDENDORP. R.O. ELEMA. D.V.D. BERG, SECR⁶⁴.

INGEZONDEN STUKKEN.

Bij het zien van den nieuwen toren
te Uithuistermeeden.

Ziet eens, welk schoon gebouw hier nu weer is verrezen
Voor 't oog van allen, die bevroesd eens mochten wezen,
Of hier in 't dorp wel ooit een toren zou verschijnen
Als wij voor ruim een jaar hier hebben zien verdwijnen. (1)
Nu kan ons oog hem zien, van heinde en ver aanschouwen.
Stel toch, o menschenkind, op de Almacht uw vertrouwen!
Niets is verzekerd hier; hoe vast gebouwen schonen:
Eén bliksemstraal — genoeg! — en alles is verdwenen.

De toren raakte in brand, en krakend stortt' hij neer,
Verteerd tot asch en puin: de toren was niet meer.
Zoo is 't hier op deez' aard: vergank'lijk is het al
Tot dat de dag eens komt, dat hier niets blijven zal;
't Zal alles eens vergaan, wat hier op aarde is.
Wanneer die dag verschijnt? — o mensch, hij komt gewis!
God heeft zijn kracht getoond, deed ons Zijn almacht zien;
Wie onzer is in staat, Zijn alziend oog te ontvlien?
Vergeet dit voorval niet, zoolang gij leeft op aard:
De toren is verbrand; de kerk bleef toch gespaard.

Nu rijz' de beê omhoog: o God, wil nog veel jaren
En kerk en toren saam voor 't hemelvuur bewaren.

UITHUIZERMEEDEN, Oct. 1897.

J. H.

(1) Op den 26sten Aug. 1896 werd de sierlijke toren door den bliksem getroffen, tengevolge waarvan hij opbrandde.

Gedicht over de nieuw gebouwde toren uit 1897. J.H. is vermoedelijk J. Horinga te Uithuizermeeden.

Verkleinde kopie

In 1902 werd het 'torentje van Spijk' gebouwd. Architect was Oeds de Leeuw Wieland. Hij liet zich overduidelijk inspireren door de toren van Uithuizermeeden. Kennelijk had de wederopbouw van de 'Meijster toren' zoveel indruk op hem gemaakt dat hij er voor koos om in Spijk een verkleinde kopie te maken. Het torentje van Spijk diende ter vervanging van een in 1711 opgerichte spitse dakruiter. In Spijk staat op een vierkante onderbouw een spits van twee geledingen. Beide geledingen zijn achthoekig, open en aan de bovenzijde rond. De eerste geleding rijst op uit de rechtehoekige balustrade en de tweede uit het koepeldak van de eerste. De pilasters van de eerste geleding worden versterkt door een klein steunbeertje. In de eerste geleding hangt de klok en sedert 1961 ook een carillon. Op de toren prijkt een staaf met drie bollen en een windvaan in de vorm van een leeuw, het teken van de familie Ubbena, de vroegere heren van Spijk⁶⁵.

Een andere kopie van de 'Meijster' toren vinden we in Uithuizermeeden zelf. Het is een miniatuur van het boven-deel van de toren. Het object staat aan het begin van Torrenbuurt, in het plantsoen op de hoek Hoofdstraat – Torrenstraat. Het eerste exemplaar van het kleine torentje, geheel van hout, is gemaakt in 1962 door G.K. Visscher en J. van Leeuwen. Toen dit torentje aan vervanging toe was maakte G.K. Visscher een nieuw en meer weerbestendig exemplaar. Dit is het torentje zoals dat er nu nog staat⁶⁶. In de wintermaanden verdwijnt de miniatuur in de berging, om er met het voorjaar weer uit te komen. Met de grote toren op de achtergrond is het een veelvuldig gefotografeerd object.

De kleine en de grote toren anno 2004.

De torenklokken

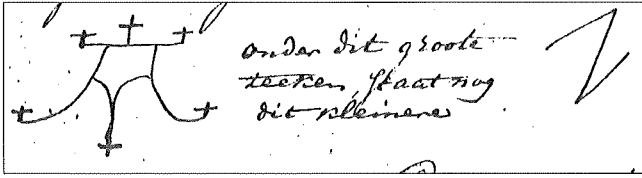
Voor de brand

Zowel in de oude zadeldaktoeren als in de in 1896 afgebrande toren waren twee klokken opgehangen. Dankzij een rapport van de schoolmeester uit 1828 is het mogelijk

64 Secretaris kerkvoogd Paulus A. Munting overleed op 26 mei 1897, ruim 74 jaren oud. Hij werd opgevolgd door D. van den Berg.

65 T. Juk, 'Over zadels en ruiters. De bekroning van Groningse torens', in: *Groninger Kerken*, XV (1998) 140.

66 T. Juk, *Uithuizermeeden in woord en beeld op oude prentbriefkaarten* (Uithuizermeeden, 1996) 65-66.

Mariamonomgram en meesterteken op kleine torenklok, getekend door de schoolmeester in 1828.

een beschrijving van deze klokken te geven⁶⁷. Meester R. Steenhuis vertelt dat de grote klok plm. 2250 Ned. Lb. woog en de kleine klok plm. 750 Ned. Lb. (1 Nederlandsche pond = 1 kg). De klepel van de grote klok woog circa 57,5 kg. In 1832 is deze klepel vervangen door een nieuwe van 71 kg⁶⁸. De grote klok had op de bovenste rand het volgende opschrift:

Ao MCCXCVII DUM TRAHOR AUDIE VOCO VOS AD GAUDIA VITAE SUB DNO HINRICO CURATO HARMANNUS ME FUDIT MARIA VOCOR YHESUS. Op de zijkanten waren de aartsengelen Raphael, Uriel, Michael en Gabriel afgebeeld. In haar tekst wendde de klok zich rechtstreeks tot de parochianen: als ik getrokken word, hoort, ik roep u tot de vreugden des levens⁶⁹. De kleine klok had geen opschrift

67 GAG. Archief van het Provinciaal Bestuur, inv.nr. E16: 101. Beantwoording der vragen door de Commissie van Onderwijs opgegeven in haar missive van den 10 Juny 1828, gemeente Uithuizermeeden; Uithuizermeeden.

68 *Verzameling bijzonderheden*, 23. De klepel werd geleverd door Edske Jans Smid te Hoogezand.

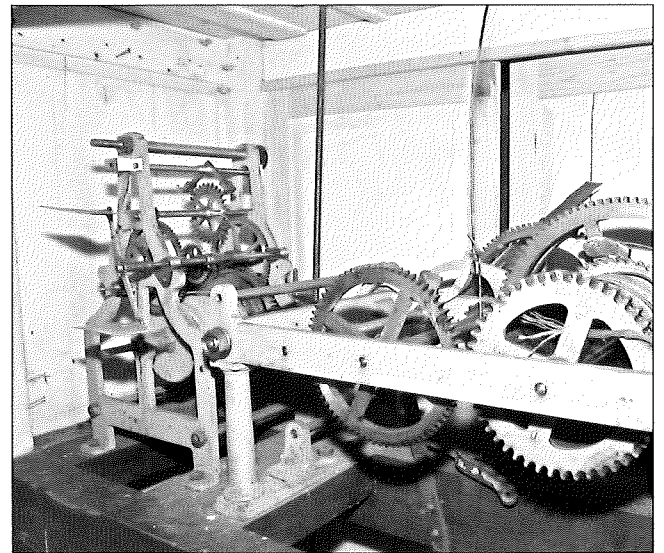
69 De vermelding bij G.A. Wumkes, 'De Torenklokken wachten', GVA (1924) 93-94 is onzuiver. Zie voor een correcte weergave A. Pathuis en M.A. de Visser, *Beredeneerde lijst van Torenklokken in de provincie Groningen* (Groningen, 1943) no. 394.

70 Pathuis en De Visser, *Torenklokken*, no. 396.

71 Pathuis, *Gedenkwaardigheden*, nrs. 302 en 401. Zie voor de klok van Oosternieland: T. Juk, 'Uit de geschiedenis van toren en klok van de Nicolaaskerk te Oosternieland', *Groninger Kerken*, V (1988) 47.

en was voorzien van twee afbeeldingen: aan de voorzijde een Maria monogram, aan de achterzijde een gietersmerk. Steenhuis tekent op dat de kleine klok, volgens het zeggen van een klokgieter uit Midwolda (Van Bergen?), in de negende eeuw was gegoten. Hiermee zou de klok een van de oudste in de provincie Groningen zijn geweest. Deze datering komt mij echter onwaarschijnlijk voor. Pathuis en Visser geven als datering: middeleeuwen⁷⁰. Ik sluit niet uit dat de kleine klok ouder is dan de grote. Het ontbreken van een jaartal en een tekst duidt daar op. Het Maria monogram is een verwijzing naar het patrocinium van de kerk: de heilige moeder Gods, Maria. Mogelijk is de kleine klok gegoten tijdens de bouw van kerk en toren omstreeks het midden van de 13de eeuw. Dit betekent dat de toren van Uithuizermeeden oorspronkelijk maar een klok heeft gehad.

De grote klok is in 1397 gegoten door de klokkengieter Hermannus. Hij goot in respectievelijk 1405 en 1410 ook de klokken van de nabijgelegen dorpen Usquert en Oosternieland⁷¹. De centrale rol van de geestelijkheid in die dagen blijkt uit de naamsvermelding van de toenmalige pastoor

Het torenuurwerk in 2004.

Een van de wijzerplaten uit 1897.

Henricus. Deze Henricus is vermoedelijk dezelfde als die we tegenkomen in oorkonden tussen 1379 en 1396. In 1399 blijkt hij te zijn opgevolgd door pastoor Ythatus die dan een oorkonde zegelt⁷².

Na de brand

Tijdens de besprekingen over de wederopbouw van de toren kwam de aanschaf van een nieuwe klok aan de orde⁷³. Aanvankelijk was het plan tijdelijk een klokje op het kerkhof te plaatsen. De kerkvoogden konden het hierover op 26 september 1896 echter niet eens worden; "er is dus geen beslissing op gevolgd". Tijdens de vergadering van 2 oktober daarop volgend werd besloten de klokkluiders mee te delen dat "hunne beloning voor het klokkluiden vanaf den 1 september 1896 tot nader order wordt gestaakt". Aan een schadeloosstelling voor deze mensen werd helemaal niet gedacht.

Op 13 oktober kwam de vraag aan de orde hoeveel klokken er in de op te bouwen toren moesten komen te hangen: een of twee. "Met acht voor een klok en drie voor twee klokken" werd besloten het bij één klok te laten.

Eerst waren de kerkvoogden van plan de nieuwe klok en het uurwerk te bestellen bij de gebroeders Van Bergen in Heiligerlee. Een vrijblijvende offerte voor een nieuw uurwerk van A. Veenhof, stadsuurwerker te Groningen en diens advies ook eens te informeren bij Petit en Fritsen te Aarle Rixtel, deed de kerkvoogden van gedachten veranderen. Tezamen met Veenhof togen twee van hen naar het Brabantse land om zich te laten informeren. In de uitgaven voor de torenbouw vinden we vermeld: "november 11/12. Elema en Hefting reiskosten Aarle-Rixtel Fl. 49,25". Vanwege de "voordelige voorwaarden" van Petit en Fritsen besloot men de klok aldaar te bestellen. H. Veenhof kreeg de opdracht een uurwerk te leveren. Op 19 juli 1897 kwam de nieuwe klok per spoor in Uithuizermeeden aan. Om de klok op te kunnen hangen is een stalen klokkenstoel aangebracht die rust op twee stalen balken. Waarschijnlijk is de klok op 27 september 1897 in de toren gehangen. De kosten van de nieuwe klok waren f. 3.285,75⁷⁴:

Het uurwerk kostte f. 1.200,-, exclusief het schilderen van de wijzerplaten. Op de zuidwestelijke wijzerplaat vinden we vermeld: "Anno 1897". In 1961 kreeg het torenuurwerk een verlichting, dankzij een inzamelingsactie van de Torenbuurtbewoners⁷⁵.

De beschrijving van de nieuwe klok is als volgt:

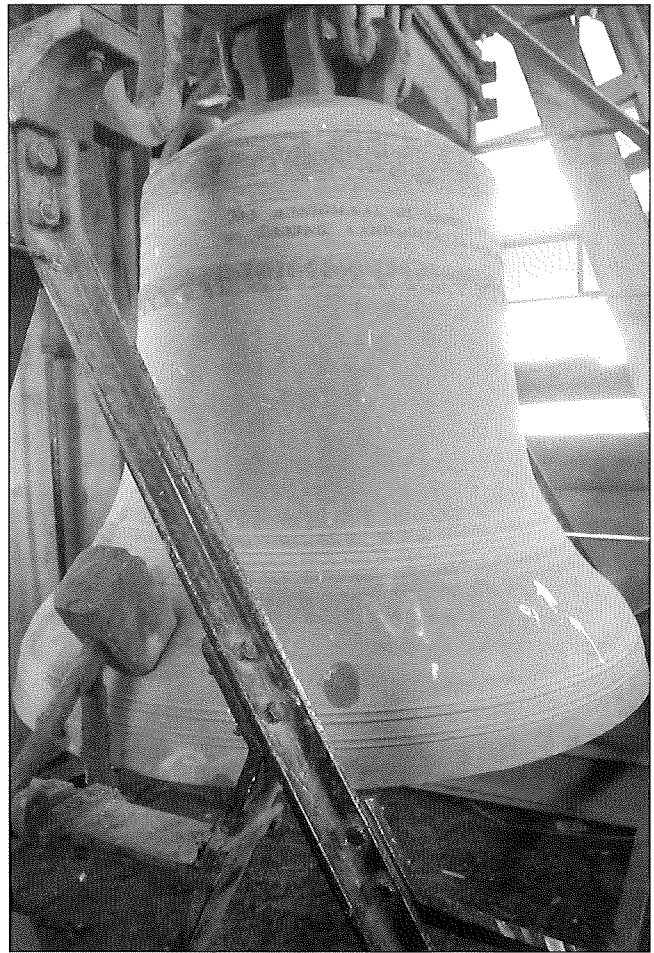
Voorzijde: ZOO MENIGMAAL GY HOORT DEN HELD'REN KLOKKENSLAG/ GEDENK AANDACHTIGLYK AAN UWEN JONGSTEN DAG.

Achterzijde: 1897/ PETIT EN FRITSEN ME FUNDERUNT/ (salieblaadjes)

Twee randversieringen; 1. Geschubde, bij het einde spiraalvormig omkrullende banden, waarbij engel, over schubben heen groot bladornament; 2. Acanthusbladen⁷⁶.

De diameter van de klok is 146 cm.

Op 11 oktober 1897 besloten de kerkvoogden het luiden van de klok aan te besteden onder de bepaling dat de tijd van luiden ter keuze van de kerkvoogden is. Verder zijn nadere regels gesteld voor het klokkluiden bij een begrafenissen: "indien het geschied voor 1 uur te heffen eene som van 60 cent, na 't uur te heffen 90 cent, uitgezonderd die geene welke door eenig burgerlijk of kerkelijk armbestuur beedeeld worden voor dewelken zal het luiden op verlangen gratis geschieden"⁷⁷.

De torenklok.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd ook de klok van Uithuizermeeden door de bezetter gevorderd en uit de toren gehaald. W. Maarhuis schreef: "10 maart 1943 is de klok uit de toren gehaald door de Duitse weermacht/ eenige dagen later weggehaald/ in 1942 was er van de synode bericht ontvangen dat onze klok waar een M op stond niet wordt gevorderd/ maar later is er weer bericht gekomen dat alle klokken werden gevorderd"⁷⁸. Zij kwam uiteindelijk in Giethoorn terecht. Mede dankzij een foutieve vermelding in de *Voorlopige Lijst* ("klok, in 1397 door Hermannus (?) gegoten") bleef de klok het lot van omsmelting

72 Blok, *Oorkondenboek*, II, nrs. 669, 789, 823, 824, 838, 928, 1042. We komen Henricus tegen in 1379, 1388, 1391, 1392 en 1396.

73 GAG, AHGU, Handelingen kerkvoogden 1869-1911.

74 GAG, AHGU, Kasboek kerkvoogdij 1873-1910. Specificatie: nieuwe torenklok 2045 kg a f 1,35, totaal f 2.760,75; lui-as met ijzeren rad en klepel f 300,-; ijzeren klokkenstoel f 225,-. Totaal f 3.285,75; af voor 875 kg metaal a 60 ct. f 525,-; slak met 631 kg sl. metaal a 30 ct., totaal f 189,30. Betaald f 2.571,45

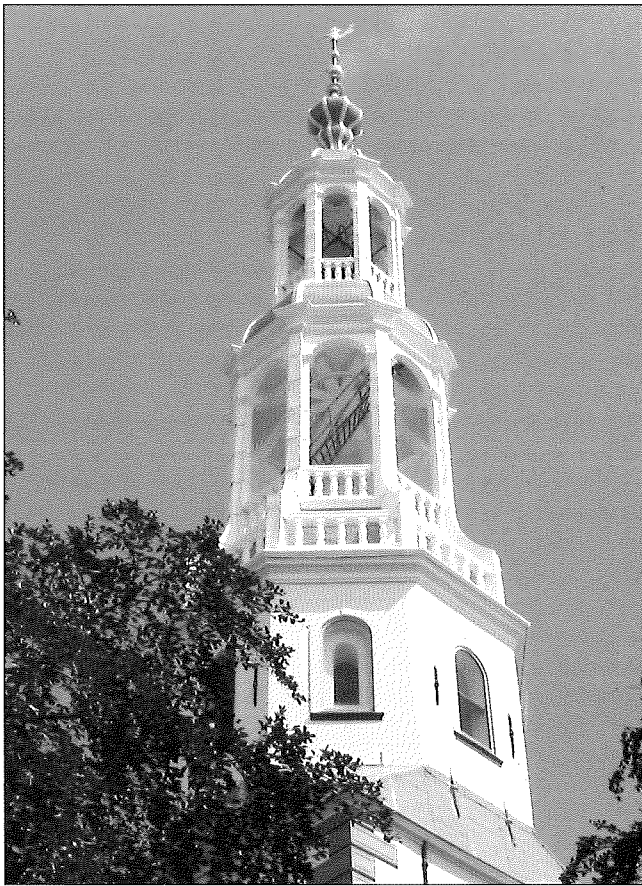
75 ANHGU. Notulenboek kerkvoogdij 1923-1966. Op 20 november 1961 werd de verlichting in werking gesteld. Het bestuur van de buurtvereniging en de colleges van kerkvoogden en notabelen kwamen daartoe bijeen in café IJdens te Uithuizermeeden (=de Koppelpaarden).

76 Pathuis en De Visser, *Torenklokken*, no. 395.

77 GAG, AHGU, Handelingen kerkvoogden 1869-1911.

78 AHGU, Notulen kerkvoogdij 1923-1966.

bespaard⁷⁹. Na de oorlog, in januari 1946, keerde de klok naar Uithuizermeeden terug en werd weer in de toren gehangen⁸⁰. Het is deze klok die de inwoners van Uithuizermeeden nog altijd wekelijks ter kerke roept.

De torenbekroning na de restauratie van 2003-2004.

Slot

De heer van Rensuma wilde in 1717 met deze blikvanger de aandacht trekken naar zijn kerk en woonplaats. Bijna 300 jaar later mogen we constateren dat hij daar zeer wel in is geslaagd. Kerk en toren zijn opgenomen in het register ingevolge artikel 6 van de Monumentenwet 1988. Hierdoor zijn beide objecten beschermde monumenten. Voor de kerkvoogden is de dankbare taak dit cultuurgood te bewaren. Sinds de herbouw van 1897 heeft het bouwwerk een aantal malen in de steigers gestaan. De laatste restauratie van de 20ste eeuw was die van 1970-1971. “Hai zigt er nait oet”, merkte sleutelbeheerder Jan Veenstra op de drempel van de 21ste eeuw op. Nu echter is hij in al zijn luister hersteld. In 2003-2004 is de toren onder directie van architect Arie Nienhuis geheel gerestaureerd. Het werk werd uitgevoerd door W.H. Blokzijl BV uit Blijham. De kosten waren een half miljoen euro. De Meijsters hebben nu weer een prachtige toren.

*“Vanuit de verte doemt hij op,
Met vloeiende contouren.
Een boeiend silhouet,
Waarop mijn koers zich zet!”⁸¹”*

79 Zie hierover uitvoeriger A. Pathuis, 'Groninger Torenklokken II', in: *Publicatiemap Stichting Oude Groninger Kerken*, II (1978) 217-218.

80 AHGU, Notulen kerkvoogdij 1923-1966. “Voor het eerst geluid voor de begrafenis van mevr. Venhuis-Koolman”.

81 Fragment uit het gedicht “De Meister Toren” van Teun Juk (2000).